

İnsan Hakları Hükümet Dışı Kuruluşlarının Uluslararası Hukuki Niteliği^(*)

International Legal Status of Human Rights Non-Governmental Organisations

Arş. Gör. Muhammed Said BİLAL^(**)

Öz:

Küresel, bölgesel ve ulusal koruma mekanizmaları vasıtasıyla insan haklarının korunması günümüzde uluslar-üstü bir hüviyet kazanmıştır. Uluslararası örgütler, uzmanlık kuruluşları, bölgesel örgütler, devletler ve uluslararası hükümet dışı kuruluşlar insan hakları koruma mekanizmalarının en önemli aktörleridir. Hükümet dışı kuruluşların uluslararası hukuktaki rolleri genellikle önemli ancak gayri resmi olarak kabul edilir. Uluslararası hükümet dışı kuruluşların insan hakları koruma mekanizmalarındaki rolü anayasa hukuku bağlamında özgün ve ilgi çekici bir konudur. Zira insan haklarının korunmasında devleti merkeze alan anayasa hukukunun normatif yaklaşımı içerisinde insan haklarının korunmasında HDK'lerin etkinliğinin araştırılması anayasa hukuku sahasına yeni çalışma alanları kazandırabilme potansiyeli taşımaktadır. Bu çalışma, insan hakları alanında faaliyet gösteren hükümet dışı kuruluşların uluslararası hukuk niteliğini ele almak suretiyle HDK'lerin uluslararası hukuk kişiliğini ve uluslararası hukuktaki hak ve yükümlülüklerini konu almaktadır. HDK'lere uluslararası hukuki kişilik bahşeden bir uluslararası sert hukuk belgesi bulunmamakla birlikte, bazı hukukçular HDK'lerin teamül kurallarından ve ikincil hukuk kurallarından kaynaklı nev-i şahsına münhasır bir uluslararası kişiliğe sahip olduğunu kabul etmektedir.

Anahtar Kelimeler:

Uluslararası Hükümet Dışı Kuruluşlar, Uluslararası Hukuki Kişilik, İnsan Hakları, Hukuki Nitelik, Hak ve Yükümlülük.

^(*) Bu makale, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Anayasa Hukuku Anabilim Dalında yazılan “İnsan Haklarının Korunmasında Uluslararası Hükümet Dışı Kuruluşların Tanınması ve Rolü” isimli doktora tezinden üretilmiştir.

^(**) İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Anayasa Hukuku Anabilim Dalı, Araştırma Görevlisi / İstanbul - Türkiye.

E-posta: m.bilal@ogr.iu.edu.tr.

Orcid Id: <https://orcid.org/0000-0003-1809-6875>.

Hakem denetiminden geçmiştir.

Makale Gönderim Tarihi: 03.11.2022.

Makale Kabul Tarihi: 16.11.2022.

Abstract:

The protection of human rights has gained a supranational identity through international, regional, and national protection mechanisms today. International bodies, specialized organizations, regional bodies, states, and international non-governmental organizations are the most important actors of human rights protection mechanisms. The role of international non-governmental organizations in human rights protection mechanisms, on the other hand, is a unique and engaging issue in the context of constitutional law. Because, dealing with the role of non-governmental organizations in the protection of human rights within the normative approach of constitutional law, which puts the state at the centre in the protection of human rights, has the potential to bring new fields of study to the constitutional law studies. Dealing with the international legal status of the non-governmental organizations dealing with human rights protection, this study aims to illustrate the international legal personality of NGOs and their rights and responsibilities in international law. Despite the absence of a primary source granting NGOs an international legal personality, some believe that NGOs have a *sui generis* legal personality which stems from international custom law and the secondary legal sources.

Keywords:

Non-Governmental Organizations, International Legal Personality, Human Rights, Legal Status, Rights and Obligations.

GİRİŞ

İnsan hakları alanında çalışan HDK'lerin hukuki niteliği; uluslararası hukuk kişiliği, bu kişiliğin getirdiği hak ve yükümlülükleri ve uluslararası hukuka katılımlarının ve faaliyetlerinin uluslararası hukuk açısından ifade ettiği değeri belirtir. Uluslararası hukuk kaynaklarında HDK'lerin hukuki niteliğine ilişkin birtakım normların yer aldığı görülmektedir. Bu normların HDK'lerin uluslararası hukuka katılımının hukuki temelini oluşturmaya ve bu katılımın çeşitli görünümüne ilişkin temel esasları belirlemeye yönelik kurallar olduğu ifade edilebilir. Öncelikle hükümetler arası kuruluşların temel şartlarında HDK'lerin katılımına açıkça izin veren ve katılımın türlerini ve niteliğini ortaya koyan normların varlığı katılımın meşruiyeti açısından oldukça önemlidir. Bunun dışında münhasır bazı uluslararası antlaşmalarda veya hükümetler arası kuruluşların oluşturduğu ikincil hukuk normlarında HDK'lerin hukuki niteliğine ilişkin kurallar yer almaktadır¹.

Doktrinde HDK'lerin hukuki niteliğine ilişkin bir fikir birliği bulunmadığı gibi uluslararası hukukta da hukuki niteliğine ilişkin bir standardın oluşmadığı görülmektedir. Bazı yazarlar HDK'lerin tanımı ve hukuki niteliğine ilişkin bu esnek durum uluslararası hukukta faaliyet gösteren HDK'lerin çeşitliliğine ve çok sesliliğe katkı sağladığını düşünmektedir. Bununla birlikte HDK'lerin niteliğine

¹ Anton Vedder (der.), *NGO Involvement in International Governance and Policy: Sources of Legitimacy*, Leiden; Boston, Martinus Nijhoff Publishers, 2007, s. 3.

ilişkin uluslararası standartların oturmamasının birçok problemi beraberinde getirdiği kabul edilmektedir. HDK'lerin hukuki niteliğindeki belirsizlik uluslararası süreçlere her geçen gün daha fazla müdahale eden HDK'ler açısından temsil ve meşruiyet sorunlarını derinleştirmektedir².

Niboyet ve Kopelmanas, HDK'lerin legal statüsünün belirlenmesi amacıyla Ekonomik ve Sosyal Konsey gözetiminde kurulan Çalışma Komitesine sundukları raporlarında HDK'lerin hukuk statülerinin tam olarak belirlenmesi için üç unsurun ortaya konulması gerektiği belirtmektedirler. Öncelikle, HDK'lerin hukuki kişiliklerinin uluslararası kuruluş prosedürü belirlenmelidir; daha sonra, hukuki kişiliğin ulusal hukuk düzlemlerinde tanınması sağlanmalıdır ve son olarak usulüne uygun kurulmuş HDK'lerin uluslararası hukuk ve ulusal hukuk düzeyinde faaliyet gösterebilecek şekilde faaliyetlerinin çerçevelerinin düzenlenmesi gerekir³. Bu bölümde öncelikle uluslararası hukuki kişilik unsuru değerlendirilecek daha sonra HDK'lerin uluslararası sistemde faaliyet göstermelerinden kaynaklanan hak ve sorumlulukları ele alınacaktır.

I. GENEL OLARAK İNSAN HAKLARI HÜKÜMET DIŞI KURULUŞLARI

İnsan hakları HDK'leri, öncelikli amacı insan haklarının korunması ve güçlendirilmesi olan hükümetler tarafından kurulmamış ve yöneticileri hükümetler tarafından belirlenmeyen kuruluşlar şeklinde tanımlanmaktadır⁴. Bununla birlikte uluslararası insan hakları hareketlerini oluşturan yapılar büyük çeşitlilik arz etmektedir. Yerel halkların organizasyonları, kadın organizasyonları, çocuklarla veya mültecilerle ilgili gruplar, çevre veya kalkınma konuların insan hakları boyutuyla ele alan organizasyonlar, dini veya insancıl meselelerle ilgili gruplar, bağımsız insan hakları aktivistleri, üniversitelerin insan haklarıyla ilgili çalışma yapan organları ve uluslararası kitle temelli örgütler uluslararası insan hakları hareketinin bir parçasıdır. Öte yandan, tek varlık nedenleri insan haklarının uygulanması olan, geniş faaliyet kapasitesine sahip ve insan hakları mücadelesine önemli miktarda kaynak ayıran, münhasır insan hakları örgütlerinin sayısı sınırlıdır⁵.

² Kerstin Martens, 'Examining the (Non-)Status of NGOs in International Law', Indiana Journal of Global Legal Studies, Sayı: 10/2, 2003, ss. 1-24, s. 22.

³ N. J. Niboyet / L. Kopelmanas, 'Report to the Study Committee on Legal Status of the Conference of Non-Governmental Consultative Organizations', 1949, <https://uia.org/archive/legal-status-3-2>, (erişim tarihi 28.03.2022).

⁴ Martin A. Olz, 'Non-Governmental Organizations in Regional Human Rights Systems', Columbia Human Rights Law Review, Sayı: 28/2, 1996, ss. 307-374, s. 320.

⁵ Laurie S. Wiseberg, 'Human Rights Nongovernmental Organizations', Anna Grear, Burns Weston, (der.) Human Rights in the World Community: Issues and Action, 4. Edition, Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 2016, ss. 372-383, s. 373.

İnsan hakları HDK'lerindeki çeşitlilik dinamik ve evrensel bir olgunun varlığına işaret etmektedir. İnsan hakları hareketinin en güçlü yönlerinden biri esnek yapısı ve sürekli büyümesidir. İnsan hakları gruplarının bu esnek ve dinamik yapısına dikkat çeken Steiner, insan hakları gruplarına ilişkin yeknesak bir tanımın yapılmasının uygun olmayacağını belirtir. Ona göre insan hakları HDK'lerinin kendilerine ilişkin algıları ve tanımlamaları onları tanımlamanın en mantıklı yönüdür⁶. Benzer şekilde Wiseberg de insan hakları HDK'lerinin tanımlanmasında şekli kriterlerden öte maddi olgunun dikkate alınması gerektiğini düşünmektedir. Wiseberg ideal uluslararası insan hakları HDK'lerini “hükümetlerden ve doğrudan siyasi güç arayan tüm gruplardan bağımsız olan ve kendisi de böyle bir gücün peşinde olmayan gönüllülük esasına dayalı organizasyonlar” şeklinde tanımlamaktadır⁷. Bu tür kuruluşlar tipik olarak hükümetlerin davranışlarını izler ve hükümetleri insan hakları standartlarına karşı sorumlulukların yerine getirmelerini sağlamaya çalışır⁸. Wiseberg'e göre insan hakları HDK'leri ile diğer politik aktörler arasındaki en temel fark, politik aktörler sadece kendi üyelerinin veya birleşenlerinin haklarını korumayı hedeflerken insan hakları HDK'leri toplumun tüm üyelerinin haklarını korumak için çalışır⁹.

II. HÜKÜMET DIŞI KURULUŞLARIN ULUSLARARASI HUKUK KİŞİLİĞİ

HDK'lerin hukuki niteliği uluslararası hukuki kişiliğiyle birlikte değerlendirilmektedir¹⁰. Hukuki kişilik, hak ve sorumluklara sahibi olma, hukuki işlemler yapma ve işlemlere katılma, dava açma ve hakkında dava açılma ehliyetini ifade eder¹¹. Uluslararası hukuki kişilik bir uluslararası aktörün hak ve yükümlülük sahibi olmasını, hak ve yükümlülüklerini diğer aktörlere karşı ileri sürebilmesini¹², temsil ilişkileri kurabilmesini, uluslararası kuruluşların yapısını belirleyebilmesi

⁶ Henry J. Steiner, *Diverse Partners: Non-Governmental Organizations in the Human Rights Movement*, Harvard Law School Human Rights Program, 1991, s. 7.

⁷ Wiseberg, 'Human Rights Nongovernmental Organizations', s. 372.

⁸ Caroline E. Schwiter Marsiaj, *The Role of International NGOs in the Global Governance of Human Rights: Challenging the Democratic Deficit*, Zürich, Schulthess, 2004, s. 12.

⁹ Wiseberg, 'Human Rights Nongovernmental Organizations', s. 373.

¹⁰ Tüzel kişilik terimini iç hukukta hükümet dışı kuruluşlar dışındaki tüm kamu ve özel kuruluşları için de kullanıldığından terminoloji karışıklığından kaçınmak amacıyla hükümet dışı kuruluşların kişiliklerini ifade için hukuki kişilik terimi tercih edilmiştir. Ayrıca HDK'lerin uluslararası hukuk kişilikleri ulusal hukuktan kaynaklanan tüzel kişiliklerinden farklı değerlendirilmektedir. Bkz.: Karsten Nowrot, 'Legal Consequences of Globalization: The Status of Non-Governmental Organizations under International Law', *Indiana Journal of Global Legal Studies*, Sayı: 6/2, 1999, ss. 579-645, s. 620.

¹¹ Hans Kelsen, *The Law of the United Nations: A Critical Analysis of Its Fundamental Problems*, London, Stevens, for London Institute of World Affairs, 1951, s. 329.

¹² John O'Brien, *International Law*, London, Routledge-Cavendish, 2017, s. 137.

ve çalışmaların yürütülmesinde söz sahibi olmasını¹³, uluslararası hukukta geçerli ve kurucu etkiye sahip irade beyanlarında bulanabilmesini, bu sayede sözleşmeler ve anlaşmalar yaparak yeni haklar elde edebilmesini ve yeni yükümlülükler altına girebilmesini ifade eder¹⁴. Uluslararası hukukun öznesi olmayan veya uluslararası hukuki kişiliği bulunmayan yapılar uluslararası sözleşmelerin tarafı olamaz, diğer uluslararası hukuk sükelerine karşı hak iddiasında bulunamazlar, diğer uluslararası hak ve sorumlulukları yüklenemezler¹⁵.

Devletler nitelikleri icabı yukarıda belirtilen tüm unsurlara sahip kendinden menkul bir uluslararası hukuk kişiliğine sahiptirler. Bir siyasi topluluğun devlet olarak tanınmasıyla birlikte uluslararası hukuki kişiliği ortaya çıkar¹⁶. Devletler dışındaki uluslararası aktörlerin uluslararası kişiliğe sahip olabilmeleri kurucu bir sözleşmeye bağlı olduğu kabul edilir¹⁷. Hükümetler arası kuruluşlar kuruluş sözleşmeleriyle kurulur ve kuruluş şartlarında kendilerine tanınan hak, yetkiler ve kişilik unsurları çerçevesinde fonksiyonel bir uluslararası kişiliğe sahip oldukları kabul edilir¹⁸. HDK'lerin uluslararası hukuk kişiliği kazanmasını öngören bir uluslararası anlaşmanın hayata geçirilmesi için yapılan çabalar birkaç on yıldır devam etmektedir¹⁹.

A. HDK'lerin Uluslararası Kişiliğinin Normatif Temelleri

Uluslararası hukukta devletlerin devlet dışı yapılara hukuki statü verebileceği ve hukuki kişilik kazandırabileceği kabul edilmektedir²⁰. Ancak, hükümet dışı kuruluşların uluslararası hukuki kişilik kazanmalarını sağlayan bir uluslararası

¹³ Kemal Başlar, *Uluslararası Hukukta Hükümet Dışı Kuruluşlar: Vestfalya-Sonrası Süreçte Küresel Sivil Toplum*, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, 2005, s. 244.

¹⁴ Ian Brownlie, *Principles of Public International Law*, Oxford, Oxford University Press, 2008, s. 58.

¹⁵ José E. Alvarez, *International Organizations as Law-makers*, Oxford, Oxford University Press, 2005, s. 129.

¹⁶ Uluslararası hukuki kişiliği için tanınmanın gerekli olup olmadığına ilişkin tartışmalar için Bkz.: Przemyslaw Saganek, *Unilateral Acts of States in Public International Law*, Leiden, Brill Nijhoff, 2015, s. 441-482.

¹⁷ Jan Klabbbers, *An Introduction to International Organizations Law*, 4. Edition, Cambridge, Cambridge University Press, 2022, s. 43.

¹⁸ Malcom N. Shaw, *International Law*, 9. Edition, Cambridge, Cambridge University Press, 2021, s. 205; 'Non-Governmental Organizations in Regional Human Rights Systems', s. 321.

¹⁹ Bosire Maragia, 'Almost There: Another Way of Conceptualizing and Explaining NGOs' *Quest for Legitimacy in Global Politics*, Non-State Actors and International Law, Sayı: 2/3, 2002, ss. 301-332, s. 307.

²⁰ Uluslararası Adalet Divanı *Danzig Railway Officials* davasında ve *Reparation for Injuries* davasında devletlerin, devlet dışı aktörlere yasal statü verebileceğini tasdik etmektedir. Bkz.: Anna-Karin Lindblom, *Non-Governmental Organisations in International Law*, Cambridge, Cambridge University Press, 2006, s. 112.

kaynak uluslararası hukukta henüz mevcut değildir²¹. Ancak uluslararası toplumda, özellikle insan hakları ve çevre konularında, HDK'lerin öncü, vazgeçilemez ve yeri doldurulamaz rollerine ilişkin bir konsensüs vardır. Bu sebeple bazı yazarlar HDK'lerin *sui generis* ve *de facto* bir uluslararası kişiliklerinin olduğunu kabul etmektedirler²².

1. HDK'lere Uluslararası Kişilik Tanınmasına İlişkin Resmi Girişimler

Hükümet Dışı Kuruluşların tanımlanması, unsurlarının belirlenmesi, hukuki niteliğinin ortaya konulmasına ilişkin uluslararası hukukta ciddi çalışmalar yapılmış ve süreç içerisinde birtakım taslaklar ortaya konulmuştur. Bu konudaki ilk çalışmalar Birinci Dünya Savaşı'nın öncesinde başlamıştır. 1910'da I. Uluslararası Dünya Dernekler Kongresinde kurulan Uluslararası Dernekler Birliğinin (UIA) ve Uluslararası Hukuk Enstitüsünün HDK'lere yönelik "hükümet-dışı" ve "ulus-üstü" bir statü verilmesi talepleri neticesinde 1910'da Paris'te ve 1911'de Madrid'de konferanslar düzenlenmiş, 1912 yılında von Bar tarafından hazırlanan bir taslak²³ Enstitü'nün 1912'de yapılan bir oturumunda sunulmuş ve 1913 yılında Brüksel'de yapılan II. Uluslararası Dünya Dernekler Kongresinde 169 dernek ve 23 hükümet temsilcisi tarafından oy birliği ile kabul edilmiştir²⁴. Belge, Hollanda toprakları içerisinde derneklerin uluslararası kişilik için yapacakları başvuruların yürütülmesi için bir Büro (sekretarya) kurulmasını öngörmekteydi. Belgeye uluslararası kamu hizmeti gören derneklerin sözleşme yapmaya, mülk edinmeye, yasal işlemlere taraf olmaya kabil tüzel kişiliklerinin tanınmasını öngörmekteydi. Sözleşme yapma yetkisinin diğer tüzel kişilerle sözleşme yapılan sözleşmeleri mi yoksa devletlerle uluslararası anlaşmalar yapılmasını mı kastettiği sözleşme metninden anlaşılammaktadır. Mülkiyet edinme ve yasal işlemlere taraf olma kabiliyeti de iç hukuklarca derneklere tanınan haklardandır. Kaldı ki bu dönemde uluslararası derneklerin uluslararası mahkemelere taraf olması söz konusu bile değildir. Dolayısıyla, kişiliğin unsurları bakımından değerlendirildiğinde, bu belgenin HDK'lere uluslararası kişilik vermekten öte derneklerin uluslararası hukukta tanınmasına yönelik bir gelişme olarak değerlendirilmesi daha

²¹ Başlar, *Uluslararası Hukukta Hükümet Dışı Kuruluşlar*, s. 245.

²² Ingrid Detter, *The International Legal Order*, London, Dartmouth, 1994, s. 125; Olz, 'Non-Governmental Organizations in Regional Human Rights Systems', s. 323; Stephan Hobe, 'Global Challenges to Statehood: The Increasingly Important Role of Nongovernmental Organizations', *Indiana Journal of Global Legal Studies*, Sayı: 5/1, 1997, ss. 191-209, s. 207; Nowrot, 'Legal Consequences of Globalization', s. 635; Başlar, *Uluslararası Hukukta Hükümet Dışı Kuruluşlar*, s. 206; k.g.: Steve Charnovitz, 'Nongovernmental Organizations and International Law', *The American Journal of International Law*, Sayı: 100/2, 2006, ss. 348-372, s. 355.

²³ "Draft Convention on the Legal Status of International Associations", 1912, <https://uia.org/archive/legal-status-4-1>, (erişim tarihi 18.03.2022).

²⁴ Başlar, *Uluslararası Hukukta Hükümet Dışı Kuruluşlar*, s. 237.

isabetli bir çaba olacaktır. Nitekim bu ihtiyacın giderilmesi için belgede öngörülen Büro'nun yerine BM Ekonomik Sosyal Konsey Çatısı altında öngörülen akreditasyon sistemi getirilmiştir.

Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile yukarıda belirtilen çabalar yarım kalmıştır. İki savaş arasındaki dönemde, 1919 yılında Belçika'da kabul edilen; yardımsever, dini, bilimsel, sanatsal ve eğitim amaçlı uluslararası kuruluşlara imtiyazlı bir statü tanıyan bir kanun, HDK'lerin hukuksal statüsüne ilişkin en önemli sert hukuk metinlerden biri olarak görülmektedir²⁵. 1923 yılında Uluslararası Hukuk Enstitüsü'nün yıllık toplantısında uluslararası derneklerin hukuki kişiliğine ilişkin 18 maddelik başka bir taslak sözleşme kabul edilmiştir²⁶. Taslağa göre uluslararası faaliyet gösteren ve kâr amacı gütmeyen kuruluşlar uluslararası dernek olarak kabul edilmektedir. Ayrıca, uluslararası bir tescil makamı oluşturulması ve uluslararası derneklere Uluslararası Daimî Adalet Divanı'na başvuru hakkı verilmesi öngörülmektedir²⁷. Bu çabalar da İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile akamete uğramıştır.

İkinci Dünya Savaşının ardından kabul edilen Bileşmiş Milletler Şartının 71'inci maddesi ile HDK'lere danışmanlık statüsünün verilmesi HDK'lerin hukuki statüsünün belirlenmesi açısından önemli bir gelişme olarak görülse de HDK'lerin hukuki kişiliğine ilişkin belirsizliği çözmediği söylenemez. HDK'lerin uluslararası kuruluşlar nezdinde tanınması onlara hukuki bir statü vermekle birlikte, bunun HDK'lere ayrı bir uluslararası kişilik temin ettiğini söylemek mümkün değildir²⁸. Nitekim danışmanlık statüsü kazanan HDK'ler 1948 yılında Birinci Danışman Statüsüne Sahip Hükümet Dışı Kuruluşlar Konferansını düzenlenmiş ve HDK'lerin hukuki statülerinin incelenmesi amacıyla bir komisyon kurulmasına karar verilmiştir. Komisyon 1949 yılında Birleşmiş Milletlere sunulmak üzere danışmanlık statüsüne sahip HDK'lerin uluslararası hukuka göre hukuksal kişilik sahibi olmasını öngören bir taslak uluslararası sözleşme hazırlamışlardır. Bu taslakta ilk defa HDK'lerin hukuki statülerinin dernekler ve benzeri kuruluşlardan farklı olduğu kabul edilerek hukuksal kişiliğin ulusal sistemlerden bağımsız olarak kurulmuş uluslararası bir kuruluşa tescil ile kazanılması öngörülmüştür²⁹. 1949 yılında gerçekleştirilen İkinci Danışman Hükümet

²⁵ Martens, 'Examining the (Non-)Status of NGOs in International Law', s. 22.

²⁶ "Draft Convention Relating to the Legal Position of International Associations", 1923, <https://uia.org/archive/legal-status-4-5>, (erişim tarihi 18.03.2022).

²⁷ Başlar, *Uluslararası Hukukta Hükümet Dışı Kuruluşlar*, s. 238.

²⁸ Hermann Rechenberg, 'Non-Governmental Organizations', Rudolf Bernhardt, (der.) *Encyclopedia of Public International Law*, C. 3, Amsterdam, Elsevier, 1997, ss. 612-619, s. 617.

²⁹ "Preliminary Draft Resolution on the General Assembly of the United Nations on the Granting of International Juridical Personality to Certain Consultative Non-governmental Organizations", 1949, <https://uia.org/archive/legal-status-4-6>, (erişim tarihi 18.03.2022).

Dış Kuruluşlar Konferansı'nda 8 maddelik yeni bir taslak sözleşme sunulmuştur. Taslak sözleşme HDK'lerin taraf devletlerde pasaport ve vize kolaylığı, uluslararası fon transferlerinde ve yabancı istihdamında kısıtlamaların kaldırılması, bazı vergi ayrıcalıkları ve idari formalitede kolaylıkları gibi ayrıcalıkların verilmesi hususunda üye devletlere yükümlülükler yüklediği görülmektedir³⁰. HDK'lerin hukuksal statüsüne ilişkin başka bir taslak 1950 yılında Bath'da gerçekleştirilen Uluslararası Hukuk Enstitüsü'nün 44'üncü toplantısında Suzanna Bastid tarafından sunulmuştur. Taslak iç hukuk yoluyla kişilik kazanmış kuruluşların yanı sıra herhangi bir sözleşme ile kurulmuş HDK'lerin de sözleşme kapsamında değerlendirilerek hukuki kişilik kazanabilmesini öngörmektedir³¹. Ancak bu çabalar devletlerin ilgisini çekmemiş ve temenni vasfından öteye geçememiştir.

Bu konuda hükümetler eliyle yürütülen en ciddi çaba 1951 Lahey Konferansı'dır. Uluslararası özel hukuk kurallarının yeknesaklığını sağlamak üzere hükümetler arası bir yapı olarak oluşturulan Lahey Konferansında üye devletler; uluslararası şirket, dernek ve vakıfların hukuki kişiliğinin belirlenmesine ilişkin bir taslak sözleşme metni oluşturulması konusunda anlaşmaya varmıştır. Hollanda Hükümeti tarafından hazırlanan Yabancı Şirket, Dernek ve Vakıfların Hukuksal Kişiliğinin Tanınmasına ilişkin Lahey Sözleşmesi metni 1956 yılında imzaya açılmıştır. Ancak konferansın 16 üyesinden sadece 3'ü sözleşmeyi onayladı ve yürürlüğe giriş şartı olan en az beş üye ülkenin onayı gerçekleşmediğinden sözleşme yürürlüğe girememiştir³².

1959 yılında Uluslararası Dernekler Birliği, UNESCO ve Dünya Gıda Teşkilatı (FAO) nezdinde HDK'lerin hukuki statüsünün belirlenmesine ilişkin bir takım resmi girişimlerde bulunmuş ancak bu çabalardan somut bir sonuç alınamamıştır. Bu tarihten sonra yapılan resmi çalışmaların bölgesel düzeyde kaldığı ve Avrupa Konseyi eşgüdümünde ilerlediği görülmektedir. Dünya çapında faaliyet gösteren önemli HDK'lerin genellikle Avrupa'da bulunması sebebiyle, FAO'nun bu çalışmaların Avrupa Konseyi'nin öncülüğünde ilerlemesi yönündeki teklifinin Avrupa Komisyonu tarafından kabul görmesi bu konuda önemli rol oynamıştır³³.

Hukuki İşbirliği Komitesi'nin önerisiyle 1981 yılında Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi gözetiminde HDK'lerin uluslararası hukuki statüsüne ilişkin be-

³⁰ “Draft Agreement Designed to Facilitate the Work of Non-Governmental Organizations Having Consultative or Equivalent Status”, (18.03.2022), <https://uia.org/archive/legal-status-4-7>, (erişim tarihi 18.03.2022).

³¹ “Resolution on Granting of International Status to Associations Established by Private Initiative”, 1950, <https://uia.org/archive/legal-status-4-8>, (erişim tarihi 20.03.2022).

³² “Draft convention Concerning Recognition of the Legal Personality of Foreign Companies (Companies), Associations, and Foundations”, 1956, <https://uia.org/archive/legal-status-4-9>, (erişim tarihi 20.03.2022).

³³ “Draft Convention on Facilitating Activity of International NGOs”, 1959, <https://uia.org/archive/legal-status-4-10>, (erişim tarihi 20.03.2022).

lirsizliğin çözümüne ilişkin bir sözleşme taslağı hazırlamak üzere bir uzmanlar komitesi kurulmuştur. Komitenin hazırladığı “Hükümet Dışı Kuruluşların Hukuki Statüsü Hakkında Avrupa Sözleşmesi”, 1991 tarihinde yürürlüğe girmek üzere, 1986 tarihinde üye devletlerin imzasına açılmıştır. 2018 tarihine kadar Avrupa Konseyine üye 46³⁴ ülkeden 12 üye sözleşmeyi onaylamıştır³⁵.

1987 tarihinde Avrupa Parlamentosu tarafından kâr amacı gütmeyen derneklere ilişkin bir ilke kararı (*resolution*) kabul edilmiştir. Üye devletler üzerinde bağlayıcılığı olmayan kararda 1986 tarihli Avrupa Konseyi Sözleşmesinin dikkate alındığı belirtilmiş ancak hükümet dışı kuruluşların kişiliğine ilişkin konuların bu kararın konusu bakımından ikinci planda olduğu ortaya konulmuştur³⁶.

2. Temel Hukuk Kaynaklarında HDK'lerin Uluslararası Kişiliği

Yukarıda izah edildiği üzere HDK'lerin hukuki kişiliğini düzenleyen tek uluslararası sözleşme 124 sayılı Avrupa Konseyi Sözleşmesidir. Ancak bu sözleşme HDK'lere uluslararası hukuki kişilik bahşetmediği halde üye devletler tarafından çok ilgi görmemiştir. 2007 Yılında Avrupa Konseyi Bakanlar Konseyi (2007)14 sayılı HDK'lerin Hukuki Kişiliğine dair Tavsiye Kararını kabul etmiştir. Avrupa Konseyi Kuruluş Şartının 15'inci maddesinde Bakanlar Komitesi tavsiye kararlarının üye devletler tarafından göz önünde bulundurulması gerektiği öngörüldüğünden bu Karar da temel hukuk kaynakları arasında değerlendirilecektir.

Hukukun temel ilkelerinden HDK'lerin uluslararası hukuki kişiliğine ilişkin hükümler bulmak mümkün gözükmemektedir. Uluslararası yargı organlarının içtihatlarıyla HDK'lerin fonksiyonel bir uluslararası kişiliğinin kabul edilebileceği tartışmalı olmakla birlikte³⁷, Uluslararası mahkeme kararlarında da HDK'lerin uluslararası hukuk kişiliğine ilişkin bir hüküm bulunmamaktadır. Mahkemelerin HDK'lerin taleplerini dikkate alması ve *amicus* taleplerini kabul etmesi tek başına HDK'lere uluslararası kişilik kazandırmaz³⁸. Öte yandan uluslararası teamüller doğrultusunda HDK'lerin kısmi de olsa bir uluslararası hukuk kişiliği kazandığını kabul eden bazı hukukçular bulunmaktadır³⁹.

³⁴ 15 Mart 2022 tarihinde Rusya Federasyonu'nun Avrupa Konseyinden çekilmesiyle üye sayısı 46'ya düşmüştür. Rusya Federasyonu Sözleşmeyi onaylayan ülkeler arasında yer almamaktaydı.

³⁵ “Compendium Records”, (Çevrimiçi) https://www.coe.int/en/web/youth/compendium-records/-/asset_publisher/hfm5cvWBmu2t/content/european-convention-on-the-recognition-of-the-legal-personality-of-international-non-governmental-organisations, (erişim tarihi 26.03.2022).

³⁶ “Resolution on Non-Profit-Making Associations in the European Communities”, 1987, <https://uia.org/archive/legal-status-4-12>, (erişim tarihi 26.03.2022).

³⁷ Bkz.: Karsten Nowrot, *Global Governance and International Law*, Lutherstadt Wittenberg, Martin Luther University Halle-Wittenberg, 2004, s. 18.

³⁸ Başlar, *Uluslararası Hukukta Hükümet Dışı Kuruluşlar*, s. 244.

³⁹ Peter Willetts, ‘From ‘Consultative Arrangements’ to ‘Partnership’: The Changing Status of NGOs in Diplomacy at the UN’, *Global Governance*, Sayı: 6/2, 2000, ss. 191-212, s. 205.

a. HDK'lerin Hukuki Statüsü Hakkında Avrupa Sözleşmesi

124 sayılı Sözleşme uzun yıllar boyunca HDK'lerin uluslararası hukuki kişilik kazanması için çalışanlar tarafından hayal kırıklığıyla karşılanmıştır⁴⁰. Zira sözleşme HDK'lere uluslararası hukuki kişilik vermektense Avrupa Konseyi üyesi ülkelerinin HDK'lerinin karşılıklı tanınmasını öngörmektedir⁴¹. Sözleşme'nin 2'nci maddesinin 1'inci fıkrası bir HDK'nin yasal olarak ofisinin bulunduğu Tarafta edindiği tüzel kişilik ve fiili ehliyetin diğer Taraf Devletlerde de hak olarak kabul edilmesini düzenlemektedir⁴².

HDK'lerin kişiliği, kuruluş belgesinin herhangi bir üye devletin ilgili kurumuna ibraz edilmesiyle başlar. Bir üye devlete kuruluş belgesi ibraz eden HDK'nin kimlik bilgileri Üye Devlet tarafından Avrupa Konseyi Genel Sekreterliğine gönderilir⁴³.

Sözleşme'ye göre temel kamu yararının gerektirdiği durumlarda; hukuki ehliyetten doğan ve tanınmanın gerçekleştiği üye ülkelerin mevzuatında öngörülen hakların kullanımını düzenleyen kısıtlamalar, sınırlamalar veya özel prosedürler diğer üye ülkelerde yerleşik HDK'lere uygulanabilecektir. Sözleşme hukuki kişilik için iç hukuk tüzel kişiliğini baz almakta olup HDK'lere yönelik uluslararası hukuk kişiliğinin ilişkin herhangi bir spesifik unsur, hak veya yükümlülük öngörmemektedir.

b. Bakanlar Komitesi (2007)14 Sayılı Tavsiye Kararı

124 sayılı Sözleşmesinin aksine Bakanlar Komitesi Kararı HDK'lerin kişiliğine ilişkin oldukça detayla hükümler ihtiva etmektedir. Karar'ın açıklama kısmında, Karar'ın Üye Ülkelerin HDK'lere ilişkin mevzuatlarında, politikalarında ve uygulamalarında bulunması gereken minimum standartları belirlemek, bu standartların temininin izlenmesi amacıyla alındığı belirtilmektedir.

Karar'ın HDK'lere ilişkin temel prensipleri düzenleyen 1'inci maddesine göre HDK'ler, tüzel kişiliğe sahip kuruluşlar olabileceği gibi gayri resmi yapılar veya organizasyonlar da olabilir. HDK'ler faaliyet sahaları veya üyelik yapılarına göre ulusal veya uluslararası olabilir. HDK'ler ifade özgürlüğünden ve kendilerine uygulanabilecek her türlü evrensel ve bölgesel haklardan yararlanırlar. HDK'ler resmi makamların yönlendirmelerine tabi olmamalıdır. HDK'ler için geçerli olan yasal ve mali çerçeveler, HDK'lerin kurulmasını ve faaliyetlerini sürdürmesini teşvik edecek şekilde yapılandırılmalıdır⁴⁴.

⁴⁰ Başlar, *Uluslararası Hukukta Hükümet Dışı Kuruluşlar*, s. 241.

⁴¹ Olz, 'Non-Governmental Organizations in Regional Human Rights Systems', s. 325; Martens, 'Examining the (Non-)Status of NGOs in International Law', s. 22-23.

⁴² The Council of Europe, "CETS-124 European Convention on the Recognition of the Legal Personality of INGOs", 1986, <https://uia.org/archive/legal-status-4-11#sour>, (erişim tarihi 26.03.2022), §2/1.

⁴³ A.e., §3.

⁴⁴ Committee of Ministers, "(2007)14 Recommendation on the Legal Status of Non-governmental Organisations in Europe", 2007, https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805d534d, (erişim tarihi 13.08.2022), §1.

Karar ayrıca HDK'lerin üyelik usulü, hukuki kişilik kazanma ve kaybetme usulü, HDK'nin idari yapısı, finansal kaynakların idaresinin usulü, hesap verilebilirlik, izleme, sorumluluk ve HDK'lerin karar verme süreçlerine katılımına ilişkin Üye Devletlere ve HDK'lere bir takım sorumluluklar yüklemektedir. İlgili hükümler HDK'lerin ve yükümlülükleri bölümünde ayrıca ele alınacaktır. 124 sayılı Sözleşme gibi Komite Kararında da HDK'lerin uluslararası kişiliğine dair herhangi bir düzenleme bulunmamaktadır.

c. Uluslararası Teamül Kurallarında HDK'lerin Hukuki Kişiliği

BM'nin ve diğer hükümetler arası kuruluşların iç hukuku kapsamında HDK'lere tanınan bu katılım hakları, bu haklara ilişkin zaman içerisinde giderek yoğunlaşan bir işbirliği öngören HDK Kararları ve kademeli olarak tüm BM konferanslarına yayılan elli yılı aşkın uygulamalarının teamül kurallarının bir parçası haline geldiği kabul edilmektedir⁴⁵.

HDK'lerin BM'ye resmi katılımlarının Genel Kurulu çalışmalarını kapsamaya başlamasını ve özel oturlardan genel kurul toplantılarına kadar genişletilmesini nazara veren Willete göre, HDK'lerin mevcut haklarının örf ve adet hukukunda yerleşik hale geldiğine dair en güçlü kanıt, siyasi iklim HDK'lerin aleyhine döndüğü halde ve BM'deki varlıklarına karşı ciddi bir muhalefet olmasına rağmen, HDK'lerin hala hükümetler arası işlemlere sıklıkla erişim sağlayabilmeleridir. BM ilk kurulduğunda uluslararası hukukun tek muhatabı devletler kabul edilirken bugün hükümet dışı kuruluşların belli bir dereceye kadar uluslararası kişiliğinin bulunduğu kabul edilmektedir. 1990'lardan itibaren HDK'lere ilişkin düzenlemelerde dilin değişmiş “danışman” ve “gözlemci” gibi ifadelerin yerine “ortaklık” gibi ifadeler kullanılmaya başlanmıştır. Ortaklık ifadesi eşit haklara sahip olma anlamında olmasa bile tarafların hukuki kişiliğe sahip oldukları konusunda bir ortak düzleme işaret etmektedir. Ancak bu durum ulusal HDK'leri kapsamamaktadır zira ulusal HDK'ler ancak 1996 yılından sonra BM nezdinde katılım hakları kazanmışlardır⁴⁶.

Uluslararası Adalet Divanı statüsünün 38'inci maddesinde teamül, “hukuk olarak kabul edilmiş genel bir uygulamanın kanıtı” şeklinde ifade edilmektedir. Uluslararası teamül kuralların oluşumunda maddi unsur ve manevi unsur şeklinde iki unsurun bulunduğu kabul edilmektedir. Maddi unsur, devletlerin ve belli ölçüde hükümetler arası kuruluşların uzun yıllardır süreklilik arz eden yeknesak uygulamalarını ifade etmektedir. Manevi unsuru ise, bu pratiklerin bir hukuk kuralı olduğuna ilişkin devletler arasında bir genel kabulün olması anlamına gelmektedir⁴⁷. Başka bir ifadeyle devletler ve HAK'ler tarafından bir uygulamanın sıklığı, yapıla

⁴⁵ Hobe, *'Global Challenges to Statehood'*, s. 203; Nowrot, *'Legal Consequences of Globalization'*, s. 625.

⁴⁶ Willets, *'From 'Consultative Arrangements' to 'Partnership'*, s. 205.

⁴⁷ Rudolf Bernhardt, *'Customary International Law'*, Bernhardt Rudolf (der.) *Encyclopedia of Public International Law*, C. 2, Amsterdam, Elsevier, 1997, ss. 61-66, s. 61.

geliş süresi ve niteliği ne olursa olsun taraflar arasında bu pratiğin bir hukuk kuralı olduğuna dair inanç olmadığı sürece bu pratik teamül kuralına dönüşmeyecektir.

Tarafların uygulamanın hukuk kuralı olduğuna dair bir inanca sahip olup olmadığı açıklama, rıza veya çekince gibi tavır ve hareketlerinden çıkarılmaktadır⁴⁸. HDK'lerin özellikle hükümetler arası kuruluşların faaliyetlerine ve uluslararası konferanslara katılımına ilişkin 18'inci yüzyıldan beri süre gelen bir yeknesak uygulamanın varlığı oldukça açıktır. Bununla birlikte, HDK'lere hukuki kişilik verilmesine ilişkin bütün resmi girişimlere rağmen devletlerin bu konuda bir uluslararası sözleşme yapmaktan kaçınması ve bu konudaki çekinceleri, hali hazırdaki uygulamaların HDK'lere hukuki kişilik kazandıracak bir hukuk kuralı olduğu yönündeki inancın henüz oluşmadığını göstermektedir. Bu sebeple manevi unsur oluşmadığından uluslararası teamül kuralları çerçevesinde HDK'lerin hukuki kişiliğinin kabul edilmesi mümkün görünmemektedir.

Öte yandan pratikte nadiren gerçekleşse de Uluslararası Kızıl Haç Komitesi ve Papalık (*Holy See*) örneklerinde olduğu gibi, bazen uluslararası hadiseler veya hükümetler arası eylemler, bir HDK'nin zaman içerisinde uluslararası hukuki kişilik kazanmasına sebep olabilmektedir. Bazen de uluslararası bir HDK'nin zaman içerisinde hükümetler arası kuruluşa dönüştüğü görülmektedir. Örneğin uluslararası bir HDK olan Eğitim Bilimleri Enstitüsü 1920 yılında Uluslararası Eğitim Bürosu adıyla hükümetler arası bir kuruluşa dönüşmüştür⁴⁹. Dünya Meteoroloji Örgütü, Dünya Turizm Örgütü, Uluslararası Sivil Savunma Örgütü ve Uluslararası Kalkınma Hukuku Enstitüsü bir zamanlar HDK iken HAK'ya dönüşen kuruluşlar arasından sayılmaktadır⁵⁰.

d. İkincil Hukuk Kaynaklarında HDK'lerin Uluslararası Kişiliği

Uluslararası Adalet Divanı Statüsünün 38'inci maddesinin 1'inci fıkrasında uluslararası hukukun temel kaynakları uluslararası sözleşmeler, hukukun genel prensipleri ve uluslararası teamül kuralları; yardımcı kaynakları ise içtihatlar ve öğreti şeklinde sayılmaktadır. Günümüzde ağırlıklı olarak uluslararası kuruluşların faaliyetleri üzerinden şekillenen uluslararası hukuk sisteminin işleyişinin artık Adalet Divanı Statüsünün 38'inci maddesinde *numerus clausus* sayılan kaynaklar üzerinden açıklanamayacağı düşünülmektedir⁵¹. Bu sebeple öğretilerde

⁴⁸ Gökhan Albayrak / Betül Gültekin-Albayrak, 'Uluslararası Hukukta Uluslararası Teamül Kurallarının Antlaşmalar ile İlişkisi', Sakarya Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Sayı: 9/2, 2021, ss. 273-292, s. 277.

⁴⁹ Rechenberg, 'Non-Governmental Organizations', s. 617.

⁵⁰ Henry G. Schermers / Niels M. Blokker, *International Institutional Law: Unity Within Diversity*, 5. Revised Edition, Leiden, BRILL, 2011, s. 33.

⁵¹ José E. Alvarez, *International Organizations as Law-makers*, Oxford, New York, Oxford University Press, 2005, s. xv; Jan Klabbbers, *International Law*, 3. Edition, Cambridge, Cambridge University Press, 2021, s. 40; A. V. Lowe, *International Law*, Oxford, Oxford University Press, 2015, s. 96.

uluslararası hukuk kaynakları bu beş kaynakla sınırlı tutulmamış olup hükümetler arası kuruluş kararları, uluslararası kurumsal hukuk normları, yumuşak hukuk normları⁵², hakça ilkeler⁵³ ve tek taraflı devlet uygulamaları (*unilateral acts of states*)⁵⁴ gibi kaynaklar da ikincil uluslararası hukuk kaynakları arasında kabul edilmektedir.

Bazı düşünürler hükümetler arası kuruluşların hukuki kişiliğinin sadece kuruluş anlaşmalarından kaynaklanmadığı uluslararası hukukta oynadıkları rolün ve sahip oldukları hak ve yetkiler çerçevesinde şekillenen hukuki statülerinin bir sonucu olarak ortaya çıktığı görüşünden hareketle, geleneksel HAK'ler dışında diğer devlet dışı aktörlerin de bir dereceye kadar uluslararası tüzel kişiliğe sahip olabileceğini tartışmaktadır⁵⁵. Bu mantıktan hareketle öğretilerde bazı hukukçular ikincil hukuk kaynakları ve esnek hukuk belgelerini dikkate alarak HDK'lerin uygulamadan kaynaklı *de facto* kişiliklerinin olduğunu kabul etmektedir.

Maragia, HDK'lerin uluslararası ilişkilerde ve küresel yönetimdeki neredeyse vazgeçilmez pozisyonları dikkate alındığında, uluslararası sistemde HDK'lerin kişiliklerinin veya meşruiyetlerinin inkârının mantığa aykırı olacağını iddia eder⁵⁶. August uluslararası hukuk uygulamasında, mahkemelerde ve hükümetler arası kuruluşlarda HDK'lere hükümet benzeri (*quasi governmental*) kuruluş gibi hatta ağırlıklı olarak hükümetler arası karakterde kuruluşlarımışçasına davranıldığını belirtmektedir⁵⁷. Willets uluslararası hukukta HDK'ler için kullanılan dilin değişimi üzerinden bir değerlendirme yapar⁵⁸.

Uluslararası kuruluşlar ve organları tarafından HDK'lere tanınan ve anlaşma rejimlerinde var olan çeşitli katılım hakları ve statüler, uluslararası hukukta

⁵² Margaret P. Karns / Karen A. *International Organizations: The Politics and Processes of Global Governance*, Boulder, Colo, Lynne Rienner Publishers Inc, 2004, s. 6; Alan Boyle / Christine Chinkin, *The Making of International Law*, Oxford, Oxford University Press, 2007, s. 211; Alina Kaczorowska, *Public International Law*, 5. Edition, London, Routledge, 2015, s. 59.

⁵³ Yücel Acer / İbrahim Kaya, *Uluslararası Hukuk*, 13. Baskı, Ankara, Seçkin, 2022, s. 35.

⁵⁴ Malcom N. Shaw, *International Law*, 8. Edition, Cambridge, Cambridge University Press, 2017, s. 90.

⁵⁵ Finn Seyersted, 'Is the International Personality of Intergovernmental Organizations Valid vis-a-vis Non-Members?', Jan Klabbers, (der.) *International Organizations: The Library of Essays in International Law*, Wiltshire UK, Ashgate Dartmouth, 2005, s. 234; k.g.: Schermers / Blokker, *International Institutional Law*, s. 996 vd.

⁵⁶ Maragia, 'Almost There', s. 332.

⁵⁷ Ray August, "International Nongovernmental Organizations", içerisinde: Başlar, *Uluslararası Hukukta Hükümet Dışı Kuruluşlar*, s. 245; Benzer şekilde Nowrot, uluslararası mahkemelerin HDK'lerin dava dostu olarak davalara katılmalarına izin vermesini uluslararası toplumda HDK'lerin önemli bir aktör olarak kabul edildiğinin ve tanıdığıının göstergesi olarak kabul etmektedir. Bkz.: Nowrot, 'Legal Consequences of Globalization', s. 634.

⁵⁸ Willets, 'From 'Consultative Arrangements' to 'Partnership'', s. 206.

bir hukuki statünün göstergesi olarak kabul edilmektedir⁵⁹. Bu ikincil uluslararası hukuk kaynakları, bir varlığın uluslararası hukukun bir öznesi haline gelmesi için gereken şartlardan biri olan “topluluk kabulü” unsurunu sağlamaktadır. HDK’lerin konferans oturumlarına katılma ve uluslararası norm üretim ve koruma mekanizmalarına katılma gibi haklarının kurumsallaştırılması, faaliyetlerinin etkinliğini artırmakta ve HDK’lerin uluslararası yasal kişiliğine doğru ilerleyen yolda önemli bir adım olarak görülmelidir⁶⁰.

B. HDK’lerin *Sui Generis* Uluslararası Kişiliği

HDK’lerin temel hukuk kaynaklarının HDK’lere yaptıkları atıflardan, uluslararası ikincil hukuk kaynakları hükümlerinden ve uygulamada yararlandıkları uluslararası kişilik öğelerinden kaynaklı nev-i şahsına münhasır bir uluslararası kişiliğe sahip oldukları kabul edilmektedir⁶¹.

Nowrot, ILO şartının 24’üncü maddesi, AIHS’in 25’inci maddesi ve Sözleşme’nin 9 ve 11 no.lu Ek Protokolleri, Avrupa Sosyal Şartının 2 no.lu Protokolü, Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesinin 44’üncü maddesi ve Afrika İnsan ve Halklar Hakları Sözleşmesinin 45’inci ve 55’inci maddeleri gibi Devletler üzerinde bağlayıcılığı olan birincil kaynaklarda HDK’lere doğrudan katılım hakkı sağlayan hükümlerin HDK’lere adı konulmamış bir uluslararası kişilik kazandırdığını belirtmektedir. Temel kaynaklardaki atıflar ve ikincil hukuk kaynaklarında düzenlenen katılım hakları HDK’lerin yalnızca uluslararası sistemin etkileşimlerine katılmakla kalmayıp, uluslararası toplum tarafından kabul gördüğünü ve böylece uluslararası hukukta bir kişilik kazandığının bir göstergesi olarak kabul edilebilir⁶².

Bazı yazarlar uluslararası kişilik öğeleri üzerinden bir değerlendirme ile HDK’lerin uluslararası hukuk kişiliğini değerlendirmektedir. HDK’leri uluslararası sözleşme yapma kabiliyeti, sözleşmelerin hazırlanmasına katılma kabiliyeti, uluslararası hak talebinde bulunma kabiliyeti, uluslararası ayrıcalıklar ve bağımsızlıklar gibi açılardan değerlendiren Kamminga, oldukça dar kapsamda bir grup HDK’nin zayıf ancak giderek güçlenen bir uluslararası hukuk kişiliğinin oluştuğu sonucuna varır⁶³. Başlar HDK’lerin *sui generis* ve *de facto* bir kişiliğe

⁵⁹ Kyle Danish, ‘International Environmental Law and the ‘Bottom-Up’ Approach: A Review of the Desertification Convention’, 3 Indiana Journal of Global Legal Studies, Sayı: 3/1, 1995, ss. 133-176, s. 162-163.

⁶⁰ Phillip R. Trimble, ‘Globalization, International Institutions, and the Erosion of National Sovereignty and Democracy’, Michigan Law Review, Sayı: 95/6, 1997, ss. 1944-1969, s. 1964.

⁶¹ Olz, ‘Non-Governmental Organizations in Regional Human Rights Systems’, s. 322-323.

⁶² Nowrot, ‘Legal Consequences of Globalization’, s. 628-631.

⁶³ Menno T. Kamminga, ‘The Evolving Status of NGOs under International Law: A Threat to the Inter-State System?’, State, Sovereignty, and International Governance, Oxford, Oxford University Press, 2002, s. 403.

sahip olduklarını ve bu yapının kendilerine eylemli olarak uluslararasılaştırılmış bir kişilik kazandırdığını iddia etmektedir⁶⁴. HDK'lerin uluslararası faaliyetlerini uluslararası hukuk kişiliğinin öğeleri üzerinden değerlendiren Başlar, HDK'lerin anlaşma yapma ehliyeti, yargısal ve yarı-yargısal süreçlere katılım ve sorumluluk sahibi olma gibi uluslararası kişilik öğelerine eylemsel ve *sui generis* şekilde sahip olduklarını belirtmektedir⁶⁵.

III. HÜKÜMET DIŞI KURULUŞLARIN HAK VE YÜKÜMLÜLÜKLERİ

Pozitif hukukçulardan Lindblom, uluslararası hukukun klasik konseptlerinin HDK'lerin uluslararası hukuktaki yerine tarif etmekte yetersiz kaldığını düşünmektedir. Bu sebeple HDK'lere ilişkin uluslararası hükümler ve uygulamalar klasik uluslararası hukukun “kamu”, “özel”, “özne”, “nesne” gibi tanımlamalarından bağımsız olarak değerlendirilmelidir. Bu sebeple HDK'lerin uluslararası hukuktaki konum değerlendirilirken “uluslararası hukuki kişilik” kavramının yerine “hukuki nitelik” kavramının kullanılması gerekir. Bu yaklaşıma göre HDK'ler, uluslararası hukukta HDK'lerin bir takım hak ve yükümlülükler edinmelerini sağlayan bir hukuki niteliğe sahiptir⁶⁶. Gerçekten de HDK'lerin özellikle insan hakları ve çevre gibi konularda uluslararası hukukta oynadıkları rolün, HDK'lerin hukuki kişiliğine ilişkin uluslararası sert hukuk metni ortaya çıkmadığı sürece, uluslararası kişilik kavramı üzerinden izahı pozitif hukuk bakımından mümkün gözükmemektedir. Öte yandan HDK'ler uluslararası hukukta kendi doğalarından ve insan hakları koruyucusu sıfatlarından kaynaklanan ve akreditasyon işlemi sonucu uluslararası sisteme dahil olmaları neticesinde kazanılan bir takım hak ve sorumluluklara sahip bir hukuki nitelik sergilemektedirler.

A. Hükümet Dışı Kuruluşların Hakları

İnsan hakları alanında faaliyet yürüten HDK'lerin, kişiliklerinden kaynaklı doğal haklara, insan hakları savunucusu sıfatından kaynaklanan bir takım haklara ve hükümetler arası kuruluşlara akredite olma sonucu elde ettikleri bir takım haklara sahip oldukları görülmektedir.

1. HDK'lerin Kişiliklerinden Kaynaklı Haklar

HDK'lerin yararlandığı ilk grup haklar kendi varlıklarından ve niteliklerinden kaynaklanan doğal haklardır. Bu haklar genellikle küresel ve bölgesel insan hakları sözleşmelerinde ve anayasaların temel hak ve hürriyetleri düzenleyen maddelerinde yer almaktadır. Bununla birlikte HDK'lerin statülerinin düzenlenmesine ilişkin kararlarda da HDK'lerin doğal haklarına ilişkin düzenlemelerin yer aldığı görülmektedir. HDK'lerin kişiliklerinden kaynaklı hakları toplanma

⁶⁴ Başlar, *Uluslararası Hukukta Hükümet Dışı Kuruluşlar*, s. 206-229.

⁶⁵ *A.e.*, s. 245.

⁶⁶ Lindblom, *Non-Governmental Organisations in International Law*, s. 116.

özgürlüğü, ifade hürriyeti, adil yargılanma hakkı, özel hayat hakkı ve mülkiyet hakkı şeklinde sayılmaktadır.⁶⁷

Uluslararası temel insan hakları sözleşmelerinin hemen hemen hepsinde yer alan toplanma özgürlüğü HDK'ler bakımından izin alınmaksızın kurulma hakkını ifade etmektedir. Avrupa insan hakları mahkemesi HDK'leri ifade özgürlüğü bağlamında üstlendikleri bekçilik görevi sebebiyle basınla ilgili ifade hürriyeti kriterlerine göre değerlendirmektedir. Bu sebeple HDK'lerin ifade hürriyetine ilişkin kısıtlamalar Mahkeme tarafından daha dar bir çerçevede ele alınmaktadır.⁶⁸

(2007)14 sayılı Avrupa Konseyi Kararı'nda HDK'lerin temel haklarına ilişkin bir takım standartlar belirtilmektedir. “Adil yargılama” ve “etkin başvuru hakkı” bağlamında, Karar, kamu makamlarının bir HDK'yi etkileyen eylemlerinin veya ihmallerinin idari incelemeye tabi olması ve HDK tarafından tam yargı yetkisine sahip bağımsız ve tarafsız bir mahkemede itiraza açık olması gerektiğini belirtmektedir.⁶⁹ Yine Karar'da, aksi kanıtlanmadığı sürece HDK'lerin faaliyetlerinin yasal olduğunun varsayılması; HDK'ler için geçerli olan mevzuatta ciddi bir ihlal tespit edilmedikçe veya ihlal olduğuna ilişkin makul bir şüphe olmadıkça, HDK'lerin işleyişine hiçbir şekilde dış müdahale yapılmaması; HDK'lere verilecek cezaların yürürlükteki kanunlara dayanması ve orantılılık ilkesine uyulması öngörülmektedir⁷⁰.

Kararda “ifade hürriyetinin” özel görünümleri olarak nitelendirilebilecek bir takım haklar düzenlenmektedir. Buna göre HDK'ler, alınan pozisyonun hükümet politikasına uygun olup olmadığına veya kanunda bir değişiklik gerektirip gerektirmediğine bakılmaksızın, kamuoyunda tartışılan konularda araştırma, eğitim ve savunuculuk yapmakta özgür olmalıdır. Ayrıca, HDK'ler, motivasyonlarını açıklarken şeffaf olmaları koşuluyla, bir seçimde veya referandumda belirli bir adayı veya partiyi desteklemekte özgür olmalıdır. Bu tür herhangi bir destek, seçimlerin ve siyasi partilerin finansmanına ilişkin mevzuata da tabi olmalıdır⁷¹.

Kararda “toplanma ve HDK kurma özgürlüğüne” ilişkin düzenlemeler yer almaktadır. Buna göre tüzel veya gerçek, ulusal veya yabancı bir kişi veya bu kişilerden oluşan bir grup, HDK kurmakta özgür olmalıdır. Üyelik temelli olmayan HDK'ler söz konusu olduğunda, bağış veya vasiyet yoluyla HDK kurulmasına

⁶⁷ *A.e.*, s. 168-175.

⁶⁸ Bkz.: *Vides Aizsardzibas Klubs v. Letonya*, 57829/00, (ECtHR 27.05.2004), §40; *Animal Defenders International v. Birleşik Krallık*, 48876/08, (ECtHR 22.04.2013), §102-104; *Magyar Helsinki Bizottság v. Macaristan*, 18030/11, (ECtHR 08.11.2016), §166-168; *Medžlis Islamske Zajednice Brčko ve Diğerleri v. Bosna Hersek*, 17224/11, (ECtHR 27.06.2017), §86-87.

⁶⁹ Committee of Ministers, “(2007)14”, §10.

⁷⁰ Committee of Ministers, *a.g.e.*, §67-72.

⁷¹ Committee of Ministers, *a.g.e.*, §12-13.

imkan sağlanmalıdır. İki veya daha fazla kişi, üyelik esaslı bir HDK kurabilmelidir. Ancak tüzel kişilik sahibi HDK'ler için bu sayı, caydırıcı bir düzeyde olmadığı sürece, daha yüksek belirlenebilir⁷². Yine, HDK'ler, ulusal veya uluslararası birliklere, federasyonlara ve HDK konfederasyonlarına üyelik yoluyla amaçlarını gerçekleştirmekte özgür olmalıdır⁷³.

Kararda “mülkiyet hakkına” ilişkin hükümler yer almaktadır. Buna göre, HDK'lerin bankacılık olanaklarına erişim hakkı olmalıdır. HDK'ler mülklerine verilen zararın giderilmesi için dava açma hakları olmalıdır. HDK'lerin herhangi bir şekilde kamu desteği aldıkları herhangi bir arazi, bina veya diğer önemli varlıkları satarken veya alırken bağımsız tavsiyeye göre hareket etmeleri istenebilir. HDK'ler mülklerini personeline ödeme yapmak için kullanabilir ve ayrıca tüm personele ve kendi adlarına hareket eden gönüllülere bu nedenle yapılan makul harcamaları geri ödeyebilirler⁷⁴. Son olarak HDK'ler, kar amacı gütmeyen faaliyetlerini desteklemek için herhangi bir özel izin gerekmeksizin, ancak ilgili faaliyetler için genel olarak geçerli olan herhangi bir lisanslama veya düzenleyici gerekliliğe tabi olarak herhangi bir yasal ekonomik, mesleki veya ticari faaliyette bulunma özgürlüğüne sahip olmalıdır⁷⁵.

2. İnsan Hakları Koruma Rolünden Kaynaklı Haklar

İnsan hakları HDK'leri, “insan hakları savunucusu” sıfatı sebebiyle uluslararası hukuk tarafından ayrı bir koruma kalkanına sahiptir. Mart 1999 tarihinde “BM Genel Kurulu tarafından, “BM Evrensel Olarak Kabul Edilmiş İnsan Hakları ve Temel Özgürlükleri Teşvik Eden ve Koruyan Bireyler, Gruplar ve Toplum Organlarının Hak ve Sorumlulukları Deklarasyonu”⁷⁶ kabul edilmiştir⁷⁷. Şubat 2008 tarihinde Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi tarafından, “İnsan Hakları Savunucularının Korunması ve Faaliyetlerinin Desteklenmesine Yönelik Avrupa Konseyi Bildirgesi” kabul edilmiştir. 26 Haziran 2018 tarihinde Parlamenterler Meclisi tarafından, 2225(2018) sayılı “Avrupa Konseyi Üyesi Devletlerde İnsan Hakları Savunucularının Korunmasına Yönelik İlke Kararı” kabul edilmiştir.

Belgelerde HDK'ler dahil insan haklarının korunmasında faaliyet gösteren tüm birey ve grupların hak ve sorumluluklarını düzenlemektedir. Bu belgeler tavsiye niteliğinde olup devlet üzerinde bağlayıcı ve müeyyide yükleyici hükümler

⁷² Committee of Ministers, *a.g.e.*, §16-17.

⁷³ Committee of Ministers, *a.g.e.*, §15.

⁷⁴ Committee of Ministers, *a.g.e.*, §51-55.

⁷⁵ Committee of Ministers, *a.g.e.*, §14.

⁷⁶ Bundan böyle İnsan Hakları Savunucuları Deklarasyonu veya Deklarasyon olarak adlandırılacaktır.

⁷⁷ Deklarasyonun hazırlanış süreci ve arka plan hikayesiyle ilgili detaylı bilgi için bkz.: Mia Giacomazzi, *Human Rights and Human Responsibilities: A Necessary Balance*, Santa Clara Journal of International Law, Sayı: 3/2, 2005, ss. 164-176, s. 165-171.

ihtiva etmemektedir. Bununla birlikte uluslararası mahkemeler tarafından davalarda yardımcı hukuk kaynakları olarak kullanıldıkları görülmektedir⁷⁸.

BM İnsan Hakları Savunucuları Deklarasyonu insan hakları savunucularını insan haklarının değişiminin anahtar ögesi olarak görmektedir⁷⁹. Deklarasyona göre, herkes insan haklarını ulusal ve uluslararası düzeyde korumak ve desteklemek için i) barışçıl şekilde toplanma, ii) HDK'ler, birlikler ve gruplar şeklinde bir araya gelme ve iii) HDK'lerle ve hükümetler arası kuruluşlarla iletişim kurma hakkına sahiptir⁸⁰. Deklarasyonda HDK'lerin lobicilik faaliyetlerinin bir hak olarak düzenlendiği görülmektedir. Herkes bireysel veya birlik olarak yeni insan hakları düşünceleri geliştirmeye, tartışmaya ve bunların kabulü için kapmaya yürütme hakkına sahiptir⁸¹. Ayrıca Deklarasyonda HDK'lerin karar alma mekanizmalarına katılım hakkı düzenlenmektedir. Buna göre, herkes bireysel veya birlik olarak kamuyu ilgilendiren konularda kendi hükümetlerinin çalışmalarına, ayırım gözetilmeksizin, katılma, eleştiri ve öneri sunma ve insan haklarının geliştirilmesine ilişkin kendi çalışmalarına dikkat çekme hakkına sahiptirler⁸².

Deklarasyon devletlere medeni, siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel hakların anlaşılmasını teşvik edecek önlemler alması için pozitif yükümlülükler yüklemektedir⁸³. Buna göre devletler deklarasyondan belirtilen hakların etkin bir şekilde garanti altına alınması için gerekli her türlü hukuki ve idari tedbirini alacaklardır⁸⁴. Bu tedbirler arasında, temel uluslararası insan hakları mekanizmalarına ilişkin bilgilerin yaygınlaştırılması, insan hakları alanında oluşturulan belgelere, sözleşmelere, resmi raporlara ve özet tartışma kayıtlarına tam ve eşit erişimin sağlanması ve bağımsız ulusal insan hakları kurumlarının kurulması ve geliştirilmesi yer almaktadır⁸⁵. Ayrıca Devlet eğitimin her aşamasında temel insan haklarının öğretilmesi teşvik etmek, hukukçuların, kolluk kuvvetlerinin, silahlı kuvvetler personelinin ve kamu görevlilerinin eğitiminden sorumlu olan herkesin eğitim programlarında insan hakları öğretimine ilişkin uygun unsurları içermesini sağlamakla yükümlüdür⁸⁶.

⁷⁸ Kavala v. Turkey, 28749/18, (ECtHR 10.12.2019), §74-76.

⁷⁹ Luis Enriqui / Eguren Fernández / Champa Patel, 'Towards Developing a Critical and Ethical Approach for Better Recognising and Protecting Human Rights Defenders', The International Journal of Human Rights, Sayı: 19/7, 2015, ss. 896-907, s. 897.

⁸⁰ UN General Assembly, "Declaration on the Right and Responsibility of Individuals, Groups and Organs of Society to Promote and Protect Universally Recognized Human Rights and Fundamental Freedoms", 08.03.1999, <https://digitallibrary.un.org/record/671630>, (erişim tarihi 05.10.2022), §5.

⁸¹ UN General Assembly, *a.g.e.*, §7.

⁸² UN General Assembly, *a.g.e.*, §8.

⁸³ Giacomazzi, 'Human Rights and Human Responsibilities: A Necessary Balance', s. 172.

⁸⁴ UN General Assembly, "Declaration on the Protection of Human Rights Defenders", §2/2.

⁸⁵ UN General Assembly, *a.g.e.*, §14.

⁸⁶ UN General Assembly, *a.g.e.*, §15.

Benzer şekilde Bakanlar Komitesi Bildirgesi'nde Üye Devletler; bireylerin, grupların ve derneklerin özgür bir şekilde, yasal bir temelde, uluslararası normlara uygun olarak Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi tarafından yapılan kısıtlamalar haricinde herhangi bir kısıtlama olmaksızın insan haklarının ve temel özgürlüklerin korunmasını desteklemek ve bunun için mücadele etmek amacıyla faaliyetlerini yürütmelerine olanak sağlayarak insan hakları savunucularının çalışmalarına elverişli bir ortam oluşturmaya davet edilmektedir⁸⁷. Parlamenter Meclisi İlke Kararı da Üye Devletleri; insan hakları savunucularına karşı caydırıcı ve misilleme amacı taşıyan her tür eylemden kaçınmaya ve savunucuların devlet dışı aktörlerden gelecek taciz ve saldırılara karşı korumaya davet etmektedir⁸⁸.

İnsan Hakları Savunucuları Deklarasyonunda ayrıca insan hakları savunucularına ilişkin adil yargılama hakkına ilişkin özel hükümler bulunmaktadır. Herkes bireysel veya birlik olarak bu sözleşmede düzenlenen hakların ihlali halinde etkin bir hukuk yolundan yararlanma hakkına sahiptir⁸⁹. Bu bağlamda ayrıca, HDK'lerin insan hakları ihlallerine ilişkin şikayette bulunma, davalara katılma ve dava dostu olma hakkı düzenlenmektedir. Deklarasyona göre herkes, bireysel veya birlik olarak, insan hakları ihlalleriyle ilgili olarak hükümet yetkililerinin ve kurumlarının politikaları ve eylemleri hakkında dilekçe vermek ve diğer uygun yollarla, şikayete ilişkin kararları gecikmeksizin vermesi gereken, adli, idari ve yasama makamlarına şikayette bulunmak hakkına sahiptir. Yine herkes, bireysel veya birlik olarak, ulusal ve uluslararası hukuktan kaynaklanan yükümlülüklerinin yerine getirildiğine dair bir görüş oluşturmak üzere duruşmalara, yargılamalara ve davalara katılma hakkına sahiptir. Son olarak herkes, bireysel veya birlik olarak, insan haklarını ve temel özgürlükleri savunmak için, yargısal süreçlerde, profesyonel nitelikli hukuki yardım veya diğer ilgili tavsiye ve yardımları sunmak ve sağlamak hakkına sahiptir⁹⁰.

3. Akreditasyondan Kaynaklı Haklar: Katılım Hakları

HDK'ler hükümetler arası kuruluşlara akredite olmalarıyla birlikte bu kuruluşların çalışmalarına katılmalarını ve katkıda bulunmalarını sağlayacak bir takım ayrıcalıklar elde etmektedirler. Bu ayrıcalıklar öğretide “katılım hakları” (*participatory rights*) olarak isimlendirilmektedir⁹¹.

⁸⁷ Committee of Ministers, “Declaration of the Committee of Ministers on Council of Europe Action to Improve the Protection of Human Rights Defenders and Promote their Activities”, 06.02.2008, <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Issues/Defenders/DeclarationHRDCoECommitteeMinisters.pdf>, (erişim tarihi 22.10.2022), §2(i).

⁸⁸ Parliamentary Assembly, “2225(2018) Protecting human rights defenders in Council of Europe member States”, 26.06.2018, <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-EN.asp?fileid=24932&lang=en>, (erişim tarihi 22.10.2022), §5/2.

⁸⁹ UN General Assembly, *a.g.e.*, §9/1.

⁹⁰ UN General Assembly, *a.g.e.*, §9/2-3.

⁹¹ Jurij Daniel Aston, ‘The United Nations Committee on Non-governmental Organizations: Guarding the Entrance to a Politically Divided House’, *European Journal of International Law*, Sayı: 12/5, 2001, ss. 943-962, s. 959; Nowrot, ‘Legal Consequences of Globalization’,

Akreditasyon işlemiyle HAK'ler nezdinde resmi statü kazanan veya geçici akreditasyon ile çalışmalarına katılmalarına olanak tanınan HDK'lerin temsilcilerinin, oy hakkı haricinde, devlet temsilcilerinin sahip olduğu neredeyse tüm haklardan yararlanabildiği kabul edilmektedir⁹². Bu bağlamda HDK'ler kendi faaliyet alanlarıyla ilgili çalışmalara katılma, raporu sunma, sözlü beyanda bulunma ve yazılı bildiri dağıtma, konuşma yapma, toplantı gündemine madde eklenmesini talep etme, yan etkinlikler düzenleme, sekreterlik desteğinden yararlanma, belge ve bilgi temin etme, Komite üyeliklerine aday önerme gibi bir takım haklardan yararlanmaktadırlar.

Akredite HDK'ler hükümetler arası kuruluşların toplantılarının kamuya açık oturumlarına gözlemci statüsüyle katılma hakkına sahiptir. BM çalışmaları kapsamında HDK'lerin BM uluslararası konferansların hazırlık komitesine ve konferans oturumlarına, Ekonomik ve Sosyal Konseyin ve alt kurum ve kuruluşlarının toplantılarına, BM Genel Kurulunun özel oturumlarına katılma hakları vardır⁹³. Diğer küresel ve bölgesel hükümetler arası kuruluşların aksine, Afrika İnsan ve Halklar Hakları Komitesi bünyesinde HDK'lerin gizli toplantılara da katılma hakları vardır⁹⁴.

HDK'ler katıldıkları toplantılarda sözlü beyanda bulunma veya yazılı bildiri dağıtma hakkına sahiptir. Bu hakka ilişkin standartlar ilgili hükümetler arası kuruluşların HDK katılımına ilişkin kararlarında yer almaktadır⁹⁵. HDK'lerin katılımına ilişkin resmi bir statü öngörmeyen hükümetler arası kuruluşlarda HDK'lerin genellikle oturum başkanının onayı ile sözlü beyanda bulunabildikleri veya yazılı bildiri dağıtabildikleri görülmektedir⁹⁶. Toplantıya katılan HDK temsilcilerinin her halükarda toplantı sonundaki soru cevap seanslarında toplantıya katkıda buldukları ve endişe ve önerilerini ilettikleri görülmektedir. Ayrıca zaman zaman

s. 580; Charnovitz, *'Nongovernmental Organizations and International Law'*, s. 363; *'Non-Governmental Organizations in Regional Human Rights Systems'*, s. 323; Willetts, *'From 'Consultative Arrangements' to 'Partnership'*, s. 191; Lindblom, *Non-Governmental Organisations in International Law*, s. 161.

⁹² Schwitter Marsiaj, *The Role of International NGOs in the Global Governance of Human Rights*, s. 32; Miko Lempinen, *Consultative Relationship between the United Nations and Non-Governmental Organizations*, Turku, Institute for Human Rights, 1999, s. 3.

⁹³ Jeffrey Andrew Hartwick, *'Non-Governmental Organizations at United Nations-Sponsored World Conferences: A Framework for Participation Reform'*, *Loyola of Los Angeles International and Comparative Law Review*, Sayı: 26/2, 2003, ss. 217-280, s. 227-229.

⁹⁴ Lindblom, *Non-Governmental Organisations in International Law*, s. 441.

⁹⁵ Gretchen Sidhu, *'A Guide to NGO Participation'*, Tony Hill, (der.) Intergovernmental Negotiations and Decision Making at the United Nations: NGLS Guide for NGOs, Geneva, United Nations Non-Governmental Liaison Service, 2007, ss. 47-74, s. 52.

⁹⁶ Schwitter Marsiaj, *The Role of International NGOs in the Global Governance of Human Rights*, s. 47.

Genel Kurul oturumlarında, HDK temsilcilerine, devlet temsilcilerine hitapta bulunma hakkı tanındığı görülmektedir⁹⁷.

Akredite HDK'lerin hükümetler arası kuruluşu faaliyet alanlarıyla ilgili konularda resmi rapor sunma hakları bulunmaktadır. HDK'lerin belirtilen sınırlar dahilinde sunduğu raporlar genel sekreterlikler tarafından yayınlanmakta ve ilgili hükümetler arası kuruluşun kendi resmi belgesi sıfatını kazanmaktadır. Örneğin, BM Konferanslarına katılan HDK'lerin hazırladıkları ortak bildirimler konferansta alınan kararlarla birlikte BM Genel Kurulunda değerlendirilmekte ve BM Konferans bildirisi içerisinde yayınlanmaktadır⁹⁸. Yine Danışmanlık statüsüne sahip HDK'ler kendi faaliyet alanlarıyla ilgili konularda resmi raporlar sunma hakkına sahiptirler⁹⁹.

Bazı akredite HDK'lerin toplantı geçici gündemine madde eklenmesini talep etme hakları vardır. Örneğin BM Genel Danışmanlık statüsüne sahip HDK'lerin Ekonomik ve Sosyal Konsey toplantılarının ve HDK Komitesi toplantılarının gündemine madde eklenmesini talep hakkı vardır. HDK'lerin gündeme madde eklenmesi talebi ilgili komite üyeleri tarafından oylanır ve kabul edilirse teklif edilen konu gündem maddeleri arasına alınır ve görüşülür¹⁰⁰.

Hükümetler arası kuruluşların çalışmalarına katılan HDK'lerin, bu çalışmalarla ilgili konularda, ilgili kuruluşun tesislerinden ve imkanlarından yararlanarak yan etkinlikler yapma hakları bulunmaktadır. Yine HDK'lerin hükümetler arası kuruluşlar nezdinde yürüttükleri faaliyetler kapsamında belli konularda sekreterya yardımından yararlanma hakları olduğu görülmektedir. Örneğin BM danışmanlık statüsüne sahip HDK'ler raporlarını BM Genel Sekreterliğine sunarlar ve genel sekreterlik bunları BM resmi dillerinde tercüme ettirerek yayınlar. Yine genel sekreterlikler ilgili kuruluşun toplantı ve çalışma takvimlerini ve toplantıların gündemlerini ve diğer ilgili belge ve bilgileri HDK'lere zamanında iletmekle yükümlüdür¹⁰¹. Bazı hükümet dışı kuruluşlarda HDK'lere kuruluşun tesisleri içerisinde ofis imkanı dahi sağlandığı görülmektedir. Örneğin UNESCO ortaklık statüsüne sahip HDK'ler tesis imkanları dahilinde ofise sahip olma hakkından yararlanabilmektedir¹⁰². Son olarak HDK'lere akredite oldukları kuruluşların gizli

⁹⁷ Antti Pentikäinen, *Creating Global Governance: The Role of Non-Governmental Organizations in the United Nations*, Helsinki, Finnish UN Association, 2000, s. 57.

⁹⁸ Hartwick, 'Non-Governmental Organizations at United Nations-Sponsored World Conferences', s. 230.

⁹⁹ Lempinen, *Consultative Relationship*, s. 23.

¹⁰⁰ Lindblom, *Non-Governmental Organisations in International Law*, s. 381.

¹⁰¹ UN Economic and Social Council, "1996/31 Consultative Relationship between the United Nations and Non-governmental Organizations", 25.07.1996, https://www.un.org/esa/coordination/ngo/Resolution_1996_31/, (erişim tarihi 29.03.2022), §67(a).

¹⁰² Pentikäinen, *Creating Global Governance*, s. 58.

nitelikli olmayan tüm belgelerine erişim hakkı verilmekte ve bu konuda genel sekreterlikler yetkilendirilmektedir.

Bazı durumlarda HDK'ler hükümetler arası organlarının belirlenmesine ilişkin sınırlı haklara sahip olabilmektedirler. Örneğin Konseye akredite HDK'ler, BM İnsan Hakları Konseyi özel prosedür temsilcilerinin seçimde aday gösterme hakkına sahiptir.¹⁰³ UNESCO'nun resmi organlarından biri olan HDK İrtibat Ofisinin üyeleri, Danışmanlık ve Ortaklık statüsüne sahip HDK'lerden oluşan UNESCO HDK Konferansı tarafından ve HDK temsilcileri arasından seçilmektedir.¹⁰⁴

D. Hükümet Dışı Kuruluşların Yükümlülükleri

Özel hukuk kişilerinin uluslararası sorumluluk sahibi olabileceği uluslararası hukukta uzun yıllar önce kabul edilmiştir. 1946 Numberg Askeri Yargılaması, uluslararası hukukun devletlere olduğu kadar bireylere de görev ve yükümlülükler yüklediğini belirtmektedir¹⁰⁵. HDK'lerin uluslararası hukuktaki sorumlulukları, haklara ilişkin sistematiğe benzer şekilde, genel sorumluluğa dair hükümler, insan hakları savunusu sıfatları sebebiyle üstlendikleri sorumluluklar ve uluslararası kuruluşlara akredite olmaları sonucu aldıkları sorumluluklar şeklinde üç ayrı başlıkta incelenecektir.

1. Hükümet Dışı Kuruluşların Genel Uluslararası Yükümlülükleri

HDK'lerin yükümlülüklerini düzenleyen bağlayıcı bir hukuk metni uluslararası hukukta henüz ortaya çıkmamıştır. Bununla birlikte, HDK'lerin yükümlülüklerine ilişkin insan hakları sözleşmelerinde tek tük ve dolaylı hükümler yer aldığı görülmektedir.

HDK'lere ilişkin doğrudan sözleşme ile düzenlenen yükümlülüklerden biri ayrımcılık yasağına ilişkindir. Her Türü Irksal Ayrımcılığın Önlenmesine Dair BM Sözleşmesinin 4'üncü maddesi, Sözleşmeci Devletlere; herhangi bir ırkın, grubun veya etnik ya da renge dayalı bireylerin üstünlüğü iddiasına dayanan veya irksal nefreti veya ayrımcılığı yaymak veya haklı çıkarma gayreti içerisinde olan organizasyonları hukuka aykırı ilan etme ve yasaklama görevi vermektedir¹⁰⁶. Sözleşme hükmü devletlere doğrudan yükümlülük yüklemekle birlikte dolaylı olarak HDK'lere ırk temelli ayrımcılık yapma yasağı getirmektedir¹⁰⁷.

¹⁰³ UN Human Rights Council, "A/HRC/RES/5/1 Institution-Building of the United Nations Human Rights Council", 18.06.2007, <https://digitallibrary.un.org/record/603041>, (erişim tarihi 18.05.2022), §42.

¹⁰⁴ "Directives Concerning UNESCO's Partnership with Non-governmental Organizations", Basic Texts, 2020 Revised Edition, Paris, UNESCO, 2020, <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000372956>, (erişim tarihi 21.05.2022), §XI.

¹⁰⁵ Lindblom, *Non-Governmental Organisations in International Law*, s. 187.

¹⁰⁶ UN General Assembly, "International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination", 1965, <https://digitallibrary.un.org/record/660429>, (erişim tarihi 22.10.2022), §4.

¹⁰⁷ Lindblom, *Non-Governmental Organisations in International Law*, s. 191.

HDK'lere uluslararası yükümlülük yükleyen bir diğer sözleşme ILO'nun 87 no.lu Sendika Özgürlüğü ve Sendikalaşma Hakkının Korunması Sözleşmesi'dir. Sözleşme'nin 8'inci maddesi işçi ve işveren kuruluşlarına Sözleşme'den kaynaklı haklarını kullanırken iç hukuka saygı gösterme yükümlülüğü yüklemektedir¹⁰⁸.

İkincil hukuk kaynaklarında hükümetler arası kuruluş Kararlarında HDK'lere ilişkin bir takım yükümlülükler düzenlendiği görülmektedir. Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesinin (2007)14 sayılı Karar'ı HDK'lere ilişkin bir takım haklar öngördüğü gibi HDK'lere demokratik temsil ve yönetim, şeffaflık gibi konularda bir takım yükümlülükler yüklendiği görülmektedir. Karar, demokratik temsil ve yönetime ilişkin, tüzel kişiliğin, ancak tüm üyelerin davet edildiği bir toplantıda bu adımı onaylayan bir karar alındıktan sonra verilmesini öngörmektedir. Ayrıca üyeliğe dayalı HDK'lerin yönetiminden sorumlu kişiler, en yüksek yönetim organı veya bu görevi devrettiği bir organ tarafından seçilmeli veya atanmalıdır¹⁰⁹. Karar'da, şeffaflığa ilişkin, kamu desteği verilen HDK'lerin her yıl hesapları hakkında raporlar ve faaliyetlerine ilişkin bir değerlendirmeyi belirlenmiş bir denetleme organına sunmalarının ve yardım kampanyalarına ilişkin bilgileri ve yönetim için kullandıkları kaynakların oranını bildirmelerinin istenebileceği öngörülmektedir¹¹⁰.

Son zamanlarda, HDK koordinasyon kurumlarının, meşruiyet açığını gidermek için bir takım davranış yasaları ilan ettikleri ve buralarda HDK'lere ilişkin bir takım yükümlülükler yer verdikleri görülmektedir.¹¹¹ Bu belgeler arasında en yaygın bilineni WANGO tarafından ilan edilen ve uluslararası mahkemeler tarafından referans gösterilen Hükümet Dışı Kuruluşlar Davranış Yasası'dır.

Hükümet Dışı Kuruluşlar Davranış Yasası'nın "Rehber İlkeler" başlıklı birinci bölümünde HDK'lere ilişkin demokratik temsil, yönetim, şeffaflık, hesap verilebilirlik, iktisat, insan haklarına ve kanunlara saygı gibi konularda etik ve ahlaki bir takım ilkeler ayrıntılı bir şekilde işlenmektedir. Bu bölümde işlenen bazı ilkeler şu şekilde özetlenebilir: i) HDK'lerin faaliyetleri kamu yararı için ve herkesin faydasına olacak yöntemlerle gerçekleştirilmelidir. ii) HDK'lerin kaynakları gereksiz alanlarda kullanılarak israf edilmemelidir. iii) HDK'ler sadece kamu makamlarına karşı değil kendi üyelerine, çalışanlarına ve kamu oyuna karşı çalışmalarında ve finansal faaliyetlerinde şeffaflığı temin etmelidir. iv) HDK'ler,

¹⁰⁸ ILO, "C087FreedomofAssociationandProtectionoftheRighttoOrganiseConvention", 1948, <https://www.ilo.org/legacy/english/inwork/cb-policy-guide/freedomofassocandrighttoorganise87.pdf>, (erişim tarihi 21.10.2022), §8.

¹⁰⁹ Committee of Ministers, "(2007)14", §46.

¹¹⁰ Committee of Ministers, *a.g.e.*, §62-64.

¹¹¹ Bu güne kadar yayınlanmış on beşe yakın davranış yasasına ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz.: George Edwards, 'Assessing the Effectiveness of Human Rights Non-Governmental Organizations (NGOs) From the Birth of the United Nations to the 21st Century: Ten Attributes of Highly Successful Human Rights NGOs', Michigan State International Law Review, Sayı: 18/2, 2010, ss. 166-227, s. 213-227; Lindblom, Non-Governmental Organisations in International Law, s. 198-201.

personeli, yönetim organı, gönüllüleri, yüklenicileri ve ortakları arasında bir sui-istimal veya hukuksuzluk tespit edildiğinde derhal düzeltici eylemde bulunmalıdır. v) HDK'ler siyaset, din, kültür, ırk ve etnisite sınırlarının ötesinde ortak değer ve amaçları paylaşılan kurum ve kişilerle çalışmaya istekli olmalıdır¹¹².

2. İnsan Hakları Koruma Rolünden Kaynaklı Yükümlülükler

HDK'lerin insan hakları savunucusu kimliğinden kaynaklanan uluslararası sorumluluklarına ilişkin tek belge BM İnsan Hakları Savunucuları Deklarasyonu'dur.¹¹³ Deklarasyon bireylere ve HDK'lere ve diğer insan hakları kurumlarına anlayış, hoşgörü ve barışı teşvik etmek için bir takım pozitif sorumluluklar yüklemektedir¹¹⁴.

Sözleşmenin insan hakları savunucularının sorumluluklarına ilişkin 18'inci maddesi şu şekildedir:

“1. Herkesin, kişiliğinin özgür ve tam gelişiminin yalnızca orada mümkün olduğu topluma karşı ve toplumun içinde bir takım görevleri vardır.

2. Bireylerin, grupların, kurumların ve hükümet dışı kuruluşların, demokrasinin korunmasında, insan hakları ve temel özgürlüklerin geliştirilmesinde ve demokratik toplumların, kurumların ve süreçlerin desteklenmesine ve ilerlemesine katkıda bulunmada önemli bir rolü ve sorumluluğu vardır.

3. Bireylerin, grupların, kurumların ve hükümet dışı kuruluşların, herkesin, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nde ve diğer insan hakları belgelerinde belirtilen hak ve özgürlüklerin tam olarak gerçekleştirilebileceği, sosyal ve uluslararası bir sisteme sahip olma hakkının yaygınlaştırılmasına katkıda bulunmada önemli bir rolü ve sorumluluğu vardır.”¹¹⁵

Oldukça retorik bir üsluba haiz düzenlemede, “yükümlülük” ve “görev” gibi hukuki bir terminoloji yerine “önemli bir rol” ve “sorumluluk” gibi ifadelerin tercih edildiği görülmektedir.¹¹⁶ Deklarasyon'un hazırlık çalışmalarında insan hakları savunucularının yükümlülüklerinin düzenlenmesine ilişkin derin fikir ayrılıklarının olduğu görülmektedir. Bazı üyeler insan hakları savunucularının ahlaki sorumluluklarının olduğunu, hukuki yükümlülüğün muhatabının devletler olduğunu dolayısıyla İH savunucularına yönelik yükümlülük öngörülmemesi gerektiğini savunmaktadır¹¹⁷. Buna karşılık, Türkiye, Fransa, Hollanda, Küba, Malezya

¹¹² WANGO, 'Code of Ethics and Conduct for NGOs', 2004, <https://www.wango.org/codeofethics.aspx>, (erişim tarihi 19.08.2022), s. 2-9.

¹¹³ Lindblom, *Non-Governmental Organisations in International Law*, s. 192.

¹¹⁴ Giacomazzi, 'Human Rights and Human Responsibilities: A Necessary Balance', s. 172.

¹¹⁵ UN General Assembly, "Declaration on the Protection of Human Rights Defenders", §18.

¹¹⁶ Lindblom, *Non-Governmental Organisations in International Law*, s. 193.

¹¹⁷ UN Commission on Human Rights, "E/CN.4/1997/92 Report of the Working Group on Its 12th Session", 25.03.1997, <https://digitallibrary.un.org/record/238815>, (erişim tarihi 22.10.2022), §53-63.

gibi bazı devletler, Deklarasyon'da İH savunucularına yönelik görev ve yükümlülüklerin belirmesi gerektiği kanaatindedir. Malezya temsilcisi, Deklarasyon'da hakların yanı sıra İH savunucularına ilişkin yükümlülüklerin de yer almasının İH savunucularına karşı bir bütün olarak güvenilirliğin artmasına sebep olacağı yönünde kanaat bildirmiştir¹¹⁸. Türkiye ve Küba temsilcileri insan hakları savunucularının yükümlülüklerini sıralayan bütünleşik bir madde içermeyen bir metne rıza gösteremeyeceğini belirtmiştir¹¹⁹.

3. Akreditasyondan Kaynaklı Yükümlülükler

HDK'lerin hükümetler arası kuruluşlara akredite olmaları dolayısıyla, bir takım ayrıcalıklar elde ettikleri gibi bir takım yükümlülükler de yüklendikleri görülmektedir. HDK'ler için resmi akreditasyon statüleri öngören birçok küresel ve bölgesel hükümetler arası kuruluşun statü standartlarına ilişkin oluşturdukları belgelerde HDK'lerin akreditasyon kapsamında uyması gereken yükümlülükler belirlendikleri görülmektedir¹²⁰. Bu belgelerde genellikle bu yükümlülüklere uymamanın müeyyidesi olarak akreditasyonun askıya alınması veya iptali gibi sonuçlar öngörülmektedir. Bu sebeple hükümetler arası kuruluşlar nezdinde resmi statülerinin devam etmesini isteyen HDK'lerin bu yükümlülükler uyması gerekecektir.

Hükümetler arası kuruluşlarda resmi akreditasyona sahip HDK'lerin genellikle, HAK'le aktif ve devamlı işbirliğini sürdürmek, HDK'nin kuruluş şartındaki prensip ve şartlara aykırı davranışlar içerisinde bulunmamak, demokratik ve hesap verilebilir yönetim modellerini benimsemek, finansal şeffaflığı temin etmek, periyodik rapor sunmak gibi yükümlülükler yüklendikleri görülmektedir.

Akreditasyondan kaynaklı yükümlülüklerin en başında aktif ve devamlı işbirliğini sürdürme yükümlülüğü gelmektedir. Hükümetler arası kuruluşlar ile HDK'ler akreditasyon işlemiyle; danışmanlık, gözlemcilik veya ortaklık temelinde işbirliği ilişkileri kurmaktadır. Bu ilişki kapsamında HDK'lerin aktif ve sürekli olarak kendi çalışma alanlarıyla ilgili konularda akredite oldukları HAK'nın amaç ve faaliyetlerine katkıda bulunacak faaliyetlerde bulunma yükümlülüğü doğmaktadır¹²¹. HDK'ler, bu maksatla; faaliyet sahaları ve uzmanlık alanlarıyla ilgili konularda akredite oldukları HAK'ya danışmanlık hizmeti sunmakla ve bilgi ve belge paylaşmakla; imkanları dahilinde HAK'nın programlarına ve çalışmalarına katılmakla; HAK'nın çalışmalarına, programlarına ve prensiplerine ilişkin bilgileri içinde buldukları sosyal tabanlarda yaymakla; kendi üyelerini düzenli olarak HAK hakkında bilgilendirmekle yükümlüdürler.

¹¹⁸ UN Commission on Human Rights, "E/CN.4/1998/98 Report of the Working Group on Its 13th Session.", 29.03.1998, <https://digitalibrary.un.org/record/252067>, (erişim tarihi 22.10.2022), §41.

¹¹⁹ UN Commission on Human Rights, "E/CN.4/1997/92", §55-57.

¹²⁰ Olz, 'Non-Governmental Organizations in Regional Human Rights Systems', s. 329; Lindblom, *Non-Governmental Organisations in International Law*, s. 193.

¹²¹ Schwitter Marsiaj, *The Role of International NGOs in the Global Governance of Human Rights*, s. 52.

Akreditasyon yükümlülüklerinden bir diğeri kuruluş şartında ve öngörülen diğ er uluslararası belgelerde düzenlenen prensiplere ve şartlara aykırı davranmama yükümlülüğüdür¹²². Hükümetler arası kuruluşlar genellikle kendi kuruluş şartlarındaki prensiplere uygun davranılmasını öngörmektedirler. Bunun yanı sıra bazı HAK'lerin insan hakları evrensel beyanamesi gibi uluslararası belgelerde öngörülen prensiplere uyulmasını istediğ i görülmektedir. Örneğ in BM Özel Danışmanlık statüsüne sahip insan hakları HDK'lerinin, Birleşmiş Milletler Şartı, İnsan Hakları Evrensel Beyanamesi ve Viyana Bildirgesi ve Eylem Programının ruhuna uygun olarak, insan haklarının geliştirilmesi ve korunması hedeflerini takip etmesi istenmektedir¹²³.

Akredite HDK'lerin bir diğ er yükümlülüğ ü temsili ve hesap verebilir bir demokratik yönetim yapısına sahip olmasıdır. Özellikle 1990'ların sonlarından itibaren HDK'lerin meşruiyetine ilişkin kaygıların artmasının bir sonucu olarak demokratik temsile ilişkin yükümlülüklerin genişletildiğ i görülmektedir¹²⁴. Özellikle BM Danışmanlık statüsünde HDK'lerin demokratik yapılarına ilişkin ayrıntılı şartlar öngörülmektedir. Buna göre HDK'ler demokratik şeklide kabul edilmiş bir kuruluş tüzüğüne sahip olmalıdır. Tüzükte karar alma mekanizmalarının kongre gibi temsili bir organ şeklinde belirlenmiş olması ve icra organının karar alma organına karşı sorumlu olması gerekmektedir. Yine HDK'lerin temsili bir yapıya sahip olmaları gerekmektedir. HDK'lerin üyelerine karşı etkin ve uygun hesap verme mekanizmalarını kurması, üyelerinin oy hakkına sahip olarak şeffaf karar alma süreçlerine katılabilmesi ve HDK'nin karar ve programları üzerinde kontrol kurabilmesi gerekmektedir.¹²⁵

Akreditasyon koşullarında belirtilen bir diğ er yükümlülük, HDK'lerin finansal bağımsızlığ a sahip olmasıdır. HDK'lerin gelirlerinin büyük çoğunluğunun üyelerinin veya bağılı kuruluşlarının bağış ve diğ er ekonomik katkılarından oluşması gerekmektedir. HDK'lerin ekonomik özgürlüğ ünü kısıtlayacak derecede hükümet yardımlarına bağımlı olması akreditasyon koşullarına aykırıdır¹²⁶. Son olarak HDK'ler, akreditasyon işleminin sonucu akredite oldukları kurumlara periyodik rapor sunma yükümlülüğ ü altına girerler¹²⁷. Periyodik rapor yükümlülüğ ü belki de akreditasyon sebebiyle yüklenilen sorumluluklar içerisinde en yaygın olan yükümlülüktür. Periyodik rapor yükümlülüğ ü bağlamında HDK'ler, iki veya dört yılda bir, ilgili HAK'nın faaliyet sahasıyla ilgili yaptıkları çalışmaların,

¹²² Lindblom, *Non-Governmental Organisations in International Law*, s. 194.

¹²³ UN Economic and Social Council, "1996/31", §25.

¹²⁴ Charnovitz, *Nongovernmental Organizations and International Law*, s. 359.

¹²⁵ UN Economic and Social Council, "1996/31", §12.

¹²⁶ Michael Szporluk, *A Framework for Understanding Accountability of International NGOs and Global Good Governance*, Indiana Journal of Global Legal Studies, Sayı: 16/1, 2009, ss. 339-360, s. 347.

¹²⁷ Lempinen, *Consultative Relationship*, s. 14.

HDK'nin çalışmalarına yaptıkları katkıların, geçmiş yıllara ait finansal raporların ve gelecek döneme ilişkin program ve projelerin yer aldığı raporları süresi içerisinde HAK'lere sunmakla yükümlüdürler. BM Danışmanlık statüsü kapsamında istenilen raporların kapsamı oldukça sınırlı olmakla birlikte, BM'nin raporların düzenli sunulmasına çok önem verdiği ve raporları zamanında ve düzenli sunmayan HDK'lerin akreditasyonlarını iptal ettiği görülmektedir¹²⁸.

SONUÇ

HDK'lerin uluslararası sistemde *de facto* olarak yürüttüğü faaliyetlerin hukuki bir zemine oturması için ve HDK'lerin faaliyetlerinden ötürü uluslararası hukuk tarafından sorumlu tutulabilmesi amacıyla, HDK'lere uluslararası kişilik kazandırılması için uzun yıllar çaba sarf edilmiştir. Bu konuda çok taraflı bir uluslararası antlaşma yapılması konusunda gerçekleştirilen resmi girişimler sonuçsuz kalmıştır. HDK'lerin hukuki kişiliğine ilişkin yapılan tek sözleşme, Avrupa Komisyonu himayesinde hazırlanan, 124 no.lu Hükümet Dışı Kuruluşların Hukuki Kişiliğinin Tanınması Hakkında Avrupa Sözleşmesi'dir. Ancak bu Sözleşme, HDK'ler için herhangi bir uluslararası kişilik öngörmediği gibi, devletler tarafından da istenilen ilgiyi görmemiştir.

Bazı hukukçular HDK'lerin insan hakları ve çevre gibi alanlarda gerçekleştirdiği yoğun katılımına ilişkin devletlerin zımnî onaylarının olması sebebiyle, HDK'lerin *sui generis* bir uluslararası kişiliğe sahip olduğunu iddia etmektedir. Bu yazalar, ayrıca, HDK'lerin uluslararası sözleşme yapmak ve uluslararası hak talebinde bulunmak gibi uluslararası kişiliğe sahip aktörlerin kullanabileceği bazı hakları kullanabiliyor olmalarını nazara vermektedir.

Lindblom'un da isabetli bir şekilde ortaya koyduğu gibi, "uluslararası kişilik" kavramının HDK'lerin uluslararası hukuktaki durumunu izahta yetersiz kaldığı kanaatindeyiz. HDK'lar için uluslararası kişilik kavramı yerine "hukuki nitelik" kavramının kullanılması daha isabetli olacaktır. Bu bağlamda HDK'lerin uluslararası insan hakları hukukunda bir takım hak ve yükümlülükler yüklenebilecek hukuki bir niteliğe sahip olduğu söylenebilir. Bu kapsamda HDK'ler; kişiliklerinden, insan hakları savunucusu sıfatlarından kaynaklanan ve hükümetler arası kuruluşlar tarafından tanınma sonucu kazanılan bir takım hakları kullanabilmektedirler. Öte yandan, yine, hukukun genel ilkelerinden ve kendi kişiliklerinden, insan hakları savunucusu sıfatlarından kaynaklanan ve tanınma sonucu kazanılan bir takım yükümlülükler yüklenmektedirler.

¹²⁸ 2016 tarihinde 85 tane HDK'nin danışmanlık statüsü dört yıllık raporun zamanında sunulmaması sebebiyle iptal edilmiştir. Bkz.: UN Economic and Social Council, "Withdrawal of the Consultative Status of Non-governmental Organizations Pursuant to Council Resolution 2008/4", 19.08.2016, <https://digitallibrary.un.org/record/842468>, (erişim tarihi 30.09.2022).

KAYNAKÇA

- ACER**, Yücel / **İBRAHİM**, Kaya, *Uluslararası Hukuk*, 13. Baskı, Seçkin, Ankara, 2022.
- ALBAYRAK**, Gökhan / **GÜLTEKİN-ALBAYRAK**, Betül, 'Uluslararası Hukukta Uluslararası Teamül Kurallarının Antlaşmalar ile İlişkisi', Sakarya Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Sayı: 9/ 2, 2021, ss. 273-292.
- ALVAREZ**, José E., *International Organizations as Law-makers*, Oxford University Press, Oxford, 2005.
- ASTON**, Jurij Daniel, 'The United Nations Committee on Non-governmental Organizations: Guarding the Entrance to a Politically Divided House', European Journal of International Law, Sayı: 12/5, 2001, ss. 943-962.
- BAŞLAR**, Kemal, *Uluslararası Hukukta Hükümet Dışı Kuruluşlar: Vestfalya-Sonrası Süreçte Küresel Sivil Toplum*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2005.
- BERNHARDT**, Rudolf, 'Customary International Law', Rudolf Bernhardt (der.) Encyclopedia of Public International Law, C. 2, Elsevier, Amsterdam, 1997, s. 61-66.
- BOYLE**, Alan / **CHINKIN**, Christine, *The Making of International Law*, Oxford University Press, Oxford, 2007.
- BROWNLIE**, Ian, *Principles of Public International Law*, Oxford University Press, Oxford, 2008.
- CHARNOVITZ**, Steve, 'Nongovernmental Organizations and International Law', The American Journal of International Law, Sayı: 100/2, 2006, ss. 348-372.
- DANISH**, Kyle, 'International Environmental Law and the 'Bottom-Up' Approach: A Review of the Desertification Convention', 3 Indiana Journal of Global Legal Studies, Sayı: 3/1, 1995.
- DETTER**, Ingrid, *The International Legal Order*, Dartmouth, London, 1994.
- EDWARDS**, George, 'Assessing the Effectiveness of Human Rights Non-Governmental Organizations (NGOs) From the Birth of the United Nations to the 21st Century: Ten Attributes of Highly Successful Human Rights NGOs', Michigan State International Law Review, Sayı: 18/2, 2010, ss. 166-227.
- EGUREN**, Fernández / **ENRIQUE**, Luis / **PATEL**, Champa, 'Towards Developing a Critical and Ethical Approach for Better Recognising and Protecting Human Rights Defenders', The International Journal of Human Rights, Sayı: 19/7, 2015, ss. 896-907.
- GIACOMAZZI**, Mia, 'Human Rights and Human Responsibilities: A Necessary Balance', Santa Clara Journal of International Law, Sayı: 3/2, 2005, ss. 164-176.
- HARTWICK**, Jeffrey Andrew, 'Non-Governmental Organizations at United Nations-Sponsored World Conferences: A Framework for Participation Reform', Loyola of Los Angeles International and Comparative Law Review, Sayı: 26/2, 2003, ss. 217-280.
- HOBE**, Stephan, 'Global Challenges to Statehood: The Increasingly Important Role of Nongovernmental Organizations', Indiana Journal of Global Legal Studies, Sayı: 5/1, 1997, ss. 191-209.

- KACZOROWSKA**, Alina, *Public International Law*, 5. Edition, Routledge, London, 2015.
- KAMMINGA**, Menno T., *'The Evolving Status of NGOs under International Law: A Threat to the Inter-State System?'*, Philip Alston (der.), State, Sovereignty, and International Governance, Oxford University Press, Oxford, 2002, ss. 93-112.
- KARNS**, Margaret P. / **MINGST**, Karen A., *International Organizations: The Politics and Processes of Global Governance*, Lynne Rienner Publishers Inc, Boulder, 2004.
- KELSEN**, Hans, *The Law of the United Nations: A Critical Analysis of Its Fundamental Problems*, London, Stevens, for London Institute of World Affairs, London, 1951.
- KLABBERS**, Jan, *An Introduction to International Organizations Law*, 4. Edition, Cambridge University Press, Cambridge, 2022.
- KLABBERS**, Jan, *International Law*, 3. Edition, Cambridge University Press, Cambridge, 2021.
- LEMPINEN**, Miko, *Consultative Relationship between the United Nations and Non-Governmental Organizations*, Turku, Institute for Human Rights, 1999.
- LINDBLOM**, Anna-Karin, *Non-Governmental Organisations in International Law*, Cambridge University Press, Cambridge, 2006.
- LOWE**, A. V., *International Law*, Oxford University Press, Oxford, 2015.
- MARAGIA**, Bosire, *'Almost There: Another Way of Conceptualizing and Explaining NGOs' Quest for Legitimacy in Global Politics'*, Non-State Actors and International Law, Sayı: 2/3, 2002, ss. 301-332.
- MARTENS**, Kerstin, *'Examining the (Non-)Status of NGOs in International Law'*, Indiana Journal of Global Legal Studies, Sayı: 10/2, 2003, ss. 1-24.
- NIBOYET**, N. J. / **KOPELMANAS**, L., *'Report to the Study Committee on Legal Status of the Conference of Non-Governmental Consultative Organizations'*, 1949, <https://uia.org/archive/legal-status-3-2>, (erişim tarihi 28.03.2022).
- NOWROT**, Karsten, *Global Governance and International Law*, Martin Luther University Halle-Wittenberg, Lutherstadt Wittenberg, 2004.
- NOWROT**, Karsten, *'Legal Consequences of Globalization: The Status of Non-Governmental Organizations under International Law'*, Indiana Journal of Global Legal Studies, Sayı: 6/2, 1999, ss. 579-645.
- O'BRIEN**, John, *International Law*, Routledge-Cavendish, London, 2017.
- OLZ**, Martin A., *'Non-Governmental Organizations in Regional Human Rights Systems'*, Columbia Human Rights Law Review, Sayı: 28/2, 1996, ss. 307-374.
- PENTIKÄINEN**, Antti, *Creating Global Governance: The Role of Non-Governmental Organizations in the United Nations*, Finnish UN Association, Helsinki, 2000.
- RECHENBERG**, Hermann, *'Non-Governmental Organizations'*, Rudolf Bernhardt (der.), Encyclopedia of Public International Law, C. 3, Elsevier, Amsterdam, 1997, ss. 612-619.
- SAGANEK**, Przemyslaw, *Unilateral Acts of States in Public International Law*, Brill Nijhoff, Leiden, 2015.

- SCHERMERS**, Henry G. / **BLOKKER**, Niels M., *International Institutional Law: Unity Within Diversity*, 5. Revised Edition, BRILL, Leiden, 2011.
- SCHWITTER MARSIAJ**, Caroline E., *The Role of International NGOs in the Global Governance of Human Rights: Challenging the Democratic Deficit*, Schulthess, Zürich, 2004.
- SEYERSTED**, Finn, *'Is the International Personality of Intergovernmental Organizations Valid vis-a-vis Non-Members?'*, Jan Klabbers (der.), *International Organizations: The Library of Essays in International Law*, Ashgate Dartmouth, Wiltshire, 2005.
- SHAW**, Malcom N., *International Law*, 8. Edition, Cambridge University Press, Cambridge, 2017.
- SIDHU**, Gretchen, *'A Guide to NGO Participation'*, Tony Hill (der.), *Intergovernmental Negotiations and Decision Making at the United Nations: NGLS Guide for NGOs*, United Nations Non-Governmental Liaison Service, Geneva, 2007, ss. 47-74.
- STEINER**, Henry J., *Diverse Partners: Non-Governmental Organizations in the Human Rights Movement*, Harvard Law School Human Rights Program, Cambridge, 1991.
- SZPORLUK**, Michael, *'A Framework for Understanding Accountability of International NGOs and Global Good Governance'*, *Indiana Journal of Global Legal Studies*, Sayı: 16/1, 2009, ss. 339-360.
- TRIMBLE**, Phillip R., *'Globalization, International Institutions, and the Erosion of National Sovereignty and Democracy'*, *Michigan Law Review*, Sayı: 95/6, 1997, ss. 1944-1969.
- VEDDER**, Anton (der.), *NGO Involvement in International Governance and Policy: Sources of Legitimacy*, Martinus Nijhoff Publishers, Leiden, 2007.
- WANGO**, *'Code of Ethics and Conduct for NGOs'*, 2004, <https://www.wango.org/code-ofethics.aspx>, (erişim tarihi 19.08.2022).
- WILLETTS**, Peter, *'From 'Consultative Arrangements' to 'Partnership': The Changing Status of NGOs in Diplomacy at the UN'*, *Global Governance*, Sayı: 6/2, 2000, ss. 191-212.
- WISEBERG**, Laurie S., *'Human Rights Nongovernmental Organizations'*, Anna Grear, Burns Weston (der.), *Human Rights in the World Community: Issues and Action*, 4. Baskı, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 2016.

Mahkeme Kararları

- Animal Defenders International v. Birleşik Krallık, 48876/08 (ECtHR 22 Nisan 2013).
- Kavala v. Turkey, 28749/18 (ECtHR 10 Aralık 2019).
- Magyar Helsinki Bizottság v. Macaristan, 18030/11 (ECtHR 08 Kasım 2016).
- Medžlis Islamske Zajednice Brčko ve Diğerleri v. Bosna Hersek, 17224/11 (ECtHR 27 Haziran 2017).
- Vides Aizsardzibas Klubs v. Letonya, 57829/00 (ECtHR 27 Mayıs 2004).

Uluslararası Hukuk Kaynakları

- Committee of Ministers, ‘(2007)14 Recommendation on the Legal Status of Non-governmental Organisations in Europe’, 2007, https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805d534d, (erişim tarihi 13.08.2022).
- , ‘Declaration of the Committee of Ministers on Council of Europe Action to Improve the Protection of Human Rights Defenders and Promote their Activities’, 06.02.2008, <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Issues/Defenders/DeclarationHRDCoECommitteeMinisters.pdf>, (erişim tarihi 22.10.2022).
- “Compendium Records”, (26.03.2022), https://www.coe.int/en/web/youth/compendium-records/-/asset_publisher/hfm5cvWBmu2t/content/european-convention-on-the-recognition-of-the-legal-personality-of-international-non-governmental-organisations, (erişim tarihi 26.03.2022).
- “Directives Concerning UNESCO’s Partnership with Non-governmental Organizations”, Basic Texts, 2020 Revised Edition., Paris, UNESCO, 2020, <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000372956>, (erişim tarihi 21.05.2022).
- “Draft Agreement Designed to Facilitate the Work of Non-Governmental Organizations Having Consultative or Equivalent Status”, (18.03.2022), <https://uia.org/archive/legal-status-4-7>, (erişim tarihi 18.03.2022).
- “Draft convention Concerning Recognition of the Legal Personality of Foreign Companies (Companies), Associations, and Foundations”, 1956, <https://uia.org/archive/legal-status-4-9>, (erişim tarihi 20.03.2022).
- “Draft Convention on Facilitating Activity of International NGOs”, 1959, <https://uia.org/archive/legal-status-4-10>, (erişim tarihi 20.03.2022).
- “Draft Convention on the Legal Status of International Associations”, 1912, <https://uia.org/archive/legal-status-4-1>, (erişim tarihi 18.03.2022).
- “Draft Convention Relating to the Legal Position of International Associations”, 1923, <https://uia.org/archive/legal-status-4-5>, (erişim tarihi 18.03.2022).
- ILO, “C087 Freedom of Association and Protection of the Right to Organise Convention”, 1948, <https://www.ilo.org/legacy/english/inwork/cb-policy-guide/freedomofasocandrighttoorganiseno87.pdf>, (erişim tarihi 21.10.2022).
- Parliamentary Assembly, “2225(2018) Protecting human rights defenders in Council of Europe member States”, 26.06.2018, <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-EN.asp?fileid=24932&lang=en>, (erişim tarihi 22.10.2022).
- “Preliminary Draft Resolution on the General Assembly of the United Nations on the Granting of International Juridical Personality to Certain Consultative Non-governmental Organizations”, 1949, <https://uia.org/archive/legal-status-4-6>, (erişim tarihi 18.03.2022).
- “Resolution on Granting of International Status to Associations Established by Private Initiative”, 1950, <https://uia.org/archive/legal-status-4-8>, (erişim tarihi 20.03.2022).
- “Resolution on Non-Profit-Making Associations in the European Communities”, 1987, <https://uia.org/archive/legal-status-4-12>, (erişim tarihi 26.03.2022).

- The Council of Europe, “CETS-124 European Convention on the Recognition of the Legal Personality of INGOs”, 1986, <https://uia.org/archive/legal-status-4-11#sour>, (erişim tarihi 26.03.2022).
- UN Commission on Human Rights, “E/CN.4/1997/92 Report of the Working Group on Its 12th Session”, 25.03.1997, <https://digitallibrary.un.org/record/238815>, (erişim tarihi 22.10.2022).
- , “E/CN.4/1998/98 Report of the Working Group on Its 13th Session.”, 29.03.1998, <https://digitallibrary.un.org/record/252067>, (erişim tarihi 22.10.2022).
- UN Economic and Social Council, “1996/31 Consultative Relationship between the United Nations and Non-governmental Organizations”, 25.07.1996, https://www.un.org/esa/coordination/ngo/Resolution_1996_31/, (erişim tarihi 29.03.2022).
- , “Withdrawal of the Consultative Status of Non-Governmental Organizations Pursuant to Council Resolution 2008/4”, 19.08.2016, <https://digitallibrary.un.org/record/842468>, (erişim tarihi 30.09.2022).
- UN General Assembly, “Declaration on the Right and Responsibility of Individuals, Groups and Organs of Society to Promote and Protect Universally Recognized Human Rights and Fundamental Freedoms”, 08.03.1999, <https://digitallibrary.un.org/record/671630>, (erişim tarihi 05.10.2022).
- , “International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination”, 1965, <https://digitallibrary.un.org/record/660429>, (erişim tarihi 22.10.2022).
- UN Human Rights Council, “A/HRC/RES/5/1 Institution-Building of the United Nations Human Rights Council”, 18.06.2007, <https://digitallibrary.un.org/record/603041>, (erişim tarihi 18.05.2022).